

Bebyggelsen i yngre bronzealders lokale kulturlandskab

Seminarrapport fra seminariet
„Bebyggelsen i yngre bronzealders lokale kulturlandskab“
afholdt i Holstebro, 10. marts 2011

Redigeret af

Sanne Boddum • Martin Mikkelsen • Niels Terkildsen

With English summaries

Udgivet med støtte fra Kulturarvsstyrelsen

Yngre bronzealders kulturlandskab vol. 2, 2012

VIBORG MUSEUM & HOLSTEBRO MUSEUM

Bebyggelsen i yngre bronzealders lokale kulturlandskab
Seminarrapport fra seminariet „Bebyggelsen i yngre bronzealders lokale kulturlandskab“
afholdt i Holstebro, marts 2011

Yngre bronzealders kulturlandskab vol. 2, 2012

Udgivet af Viborg Museum & Holstebro Museum 2012
ISBN 978-87-92778-12-3

© Fagredaktionen samt de pågældende forfattere
© Kort & Matrikelstyrelsen

Fagredaktion: Martin Mikkelsen og Niels Terkildsen
Teknisk redaktion: Sanne Boddum og Ann Bodilsen

Forsideillustration: VSM 09360 Kragssøgård

Tryk: Tarm Bogtryk a/s
Antal: 400

Udgivet med støtte fra Kulturarvsstyrelsen

Distribution:

Viborg Museum
Hjultorvet 4
8800 Viborg
oldtid@viborg.dk
www.viborgmuseum.dk

&

Holstebro Museum
Museumsvej 2
7500 Holstebro
holstebro@museum.dk
www.holstebro-museum.dk

Indhold

Forfattere 6

Forord 7

Bronzealderbebyggelsen i Thy
på grænsen mellem ældre og yngre bronzealder 9
Af Jens-Henrik Bech

Brunde/Egelund:
Materiel kultur og social organisation i bronzealderen 25
Af Pernille Kruse og Lilian Matthes

„Dobbeltgårde“ i yngre bronzealder 41
Af Martin Mikkelsen

Elementære gødningsspor – isotopanalyse som
metode til at detektere gødningspraksis i det tidlige landbrug 67
Af Marie Kanstrup

Yngre bronzealder i Østhimmerland – bebyggelsen 73
Af Torben Trier Christiansen

Yngre bronzealders bosættelse ved Ledreborg Slot 85
Af Jakob Schlein Andersen

Yngre bronzealders bebyggelse indenfor et
350 hektar stort undersøgelsesområde sydøst for Odense 113
Af Mads Runge

Bebyggelse og bosættelse i Vesthimmerland i
yngre bronzealder og ældre førromersk jernalder 141
Af Bjarne Henning Nielsen

Territorialitet, et universelt fænomen, territorier i forhistorien, model og realia,
territorier i bronzealderen – problemer og muligheder 151
Af Henrik Thrane

Projektbeskrivelse 159

„Dobbeltgårde“ i yngre bronzealder

Af Martin Mikkelsen

„Enkeltgården“ har gennem en del år været den dominerende tolkningsmodel, når det gælder bronzealderbebyggelsens karakter i Danmark. Det har også været den model, der har været udgangspunktet for mine tolkninger af en række bopladsfund med hustomter fra NV-Jylland (Mikkelsen 1996a, Mikkelsen 1996b, Mikkelsen 2002, Mikkelsen i tryk). Jeg har anvendt begrebet „enkeltgården“ til at tilkendegive, at der var tale om en enkelt gårdsenhed placeret med en så stor afstand til tilsvarende gårde, at det var rimeligt at operere med gårde omgivet af ressourceområder, der i det mindste omfattede en egen „indmark“, hvor inden for man kunne placere sine aktiviteter og om ønsket flytte rundt med gårdens huse uden at tage hensyn til andre (Mikkelsen 1996). I modellen opereredes også med en „udmark“, men her med større usikkerhed om den suverænt var knyttet til den enkelte gård ligesom indmarken, eller om den i større eller mindre grad kunne udnyttes i fællesskab. Det skal tilføjes, at mere eller mindre implicit i begrebet „enkeltgården“ har også ligget den opfattelse, at den kun omfattede et enkelt langhus med beboelse, og i øvrigt som oftest kun et enkelt langhus i det hele taget. Det har dog i forbindelse med tolkningen af nogle lokaliteter fra ældre bronzealder været foreslået, at der også har været langhuse anvendt som „økonomibygninger“, dvs. bygninger, der ikke har været anvendt til beboelse (f.eks. Ethelberg 1991).

Uden at der her skal gives en udførlig forskningshistorik, skal det nævnes, at der gennem tiden har været tolkninger, der har opereret med mere end en enkelt samtidig gårdsenhed på nogle lokaliteter (Bech denne publ.). Fraværet af omkransende hegn/grøfter har dog gjort tolkningerne af især komplekse lokaliteter vanskelige. Fravær af omkransende hegn/grøfter gør sig også gældende for en række jernalderbopladser, hvor der alligevel ikke har været tvivl om, at der lå flere gårdsenheder samlet, når man så på den interne placering af nær hinanden beliggende langhuse. Den seneste og mest markante kritik af den (især i Danmark?) dominerende enkeltgårdsmodel er kommet fra svensk side (Artursson 2009).

Jeg har været og er stadig (som det vil vise sig) fortaler for, at „enkeltgården“ udgør den dominerende

form, når det gælder bronzealderbebyggelsens karakter. Til gengæld synes i hvert fald nogle „enkeltgårde“ at have været en mere kompleks enhed, end jeg for bare få år siden troede (Mikkelsen 2002). Det er nu min opfattelse, at „enkeltgården“ i en række tilfælde ikke bare har bestået af et enkelt beboelseshus samt evt. andre dertil knyttede træbyggede konstruktioner og andre ikke træbyggede anlæg. „Enkeltgården“ har i mange og måske de fleste tilfælde været en „dobbeltgård“, i hvert fald i Nordvestjylland. „Dobbeltgårde“ skal her forstås som en enkelt gårdsenhed med to langhuse, der begge har været brugt til beboelse. Dertil kan være knyttede anlæg, der også kan omfatte andre træbyggede konstruktioner. Tesen om sådanne „dobbeltgårde“ præsenterede jeg første gang på Fuglsø-mødet i 2007, hvor der var et tema om yngre bronzealders bebyggelse. Tesen præsenteredes samtidig i en af museets bygherrerapporter (Mikkelsen 2007). Siden er der i Viborg Museums bygherrerapporter fremlagt flere eksempler på sådanne formodede gårde (Boddum & Mikkelsen 2010, Larsen 2010), men langt fra alle formodede og mulige dobbeltgårde er fremlagt. Tolkningen af disse gårde er dog stadig forbundet med betydelige problemer, ikke mindst fordi der indtil for nylig ikke har været eksempler på spor efter omkransende hegn eller grønne, der kunne sandsynliggøre samhørighed mellem langhuse beliggende nær hinanden. På grund af dette forhold, og da der stadig er tale om en relativt ny tolkning, er det væsentligt at præsentere en række eksempler, fordi det faktisk kun er gennem mange eksempler, at tolkningen kan sandsynliggøres. Jeg skal derfor i det følgende ganske kort fremlægge 10 eksempler på formodede „dobbeltgårde“, der primært er fra Viborg-egnen, men et enkelt eksempel fra Thy vil også blive inddraget (fig. 1). Der vil først blive præsenteret eksempler på lokaliteter, der formodes at være fra yngre bronzealder og den tidligste jernalder. Jeg vil både fremlægge eksempler fra bosættelser med en enkelt fase, med få faser og med mange faser. Disse eksempler vil derefter blive suppleret med eksempler fra ældre bronzealder for at sandsynliggøre, at det ikke er et fænomen, der pludselig dukker op i yngre bronzealder.

Fig. 1. Lokalteter med formodede dobbeltgårde (grønne firkanter) eller med langhuse med to beboelsesrum (rød firkant) fra Nordvestjylland, der præsenteres i denne artikel. ©Kort og Matrikelstyrelsen

For at vurdere, hvor hyppigt forekommende dette fænomen kan være, er det nødvendigt at inddrage nogle kildekritiske problemstillinger, og jeg vil derfor fremlægge eksempler, der kan eksemplificere nogle af de problemer, det hidtil undersøgte materiale i museets ansvarsområde giver anledning til og i forlængelse af dette også anbefale, at der i fremtiden foretages langt mere omfattende undersøgelser, bl.a. i områder med få anlægsspor.

Afsluttende vil jeg berøre tolkningen af „dobbeltgårdene“, og jeg vil her foreslå, at „dobbeltgården“ er et udtryk for, at det i hvert fald i dele af Nordvestjylland var en fast integreret del af bronzealderens samfund, at mange eller alle „frie bønder“ havde „ufrie arbejdere“, eller hvad de nu måtte kaldes.

Eksempler på „dobbeltgårde“ fra yngre bronzealder og tidlig førromersk jernalder

I det følgende præsenteres otte eksempler på lokaliteter med få langhuse, hvor det synes rimeligt at

antage, at der er fundet spor efter én eller flere „dobbeltgårde“. Der vil ikke blive tale om en detaljeret fremlæggelse af hver enkelt lokalitet, endsiges hver enkelt hustomt, men fokuseret på enkelte forhold som husenes orientering, indbyrdes afstand, niveau-mæssige placering, formodede størrelse (målt i indre areal) samt udvalgte konstruktionsmæssige og funktionelle elementer, herunder ikke mindst forekomsten af ild-/kogegruber i husene.¹ Endvidere vil det generelt usikre dateringsgrundlag også blive nævnt.² Efter et forsøg på at udskille nogle fællestræk for disse lokaliteter vil jeg inddrage et par eksempler på lokaliteter med mange langhuse for at vise hvilke tolkningsmæssige problemer, vi kan stå over for, når der er tale om mere komplekse lokaliteter.

Lillelund, Viborg

Lokaliteten Lillelund (FF 130815-352) er beliggende i den vestlige udkant af Viborg (fig. 1, fig. 18). Her blev der i 2007 fundet bebyggelsesspor ved en prøveggravning forud for byggemodning af et større industriareal. Bopladssporene blev fundet på en mindre, svag højning (fig. 2).

Fig. 2. Lillelund, Viborg. ©Blom

Fig. 3. Mariendalsvej, Viborg. ©Blom

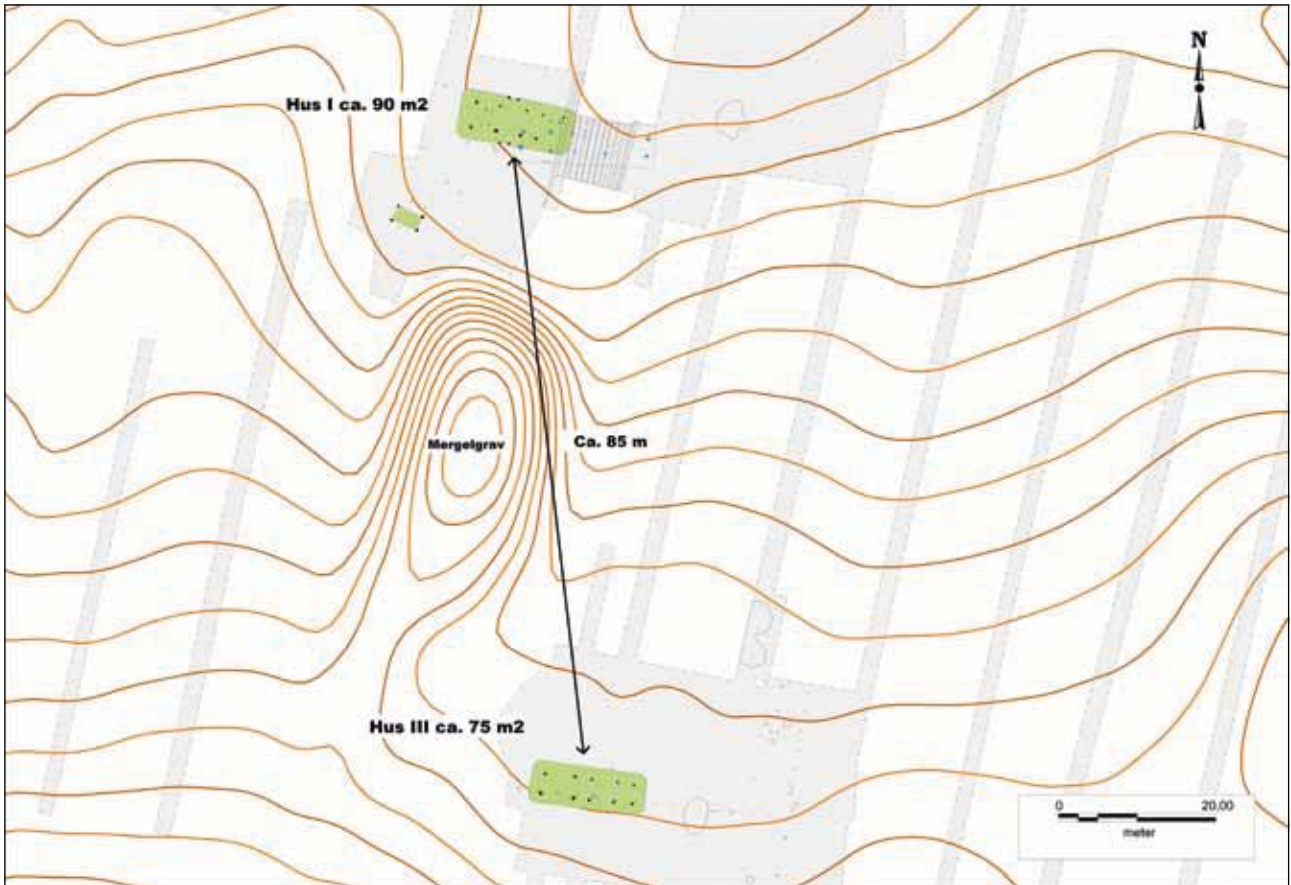

Fig. 4. Liseborg Høje, Viborg Søndermark. ©Blom

Fig. 5. Vestermarksvej B, Viborg. ©Blom

Ved Lillelund er undersøgt to treskibede hustomter med samme orientering. De var placeret ca. 50 m fra hinanden med det største ca. 120 m² store hus II placeret på toppen af højningen nord for det mindre ca. 80 m² store hus III, der var placeret ca. 1 m lavere på højningens sydvendte skråning. I det større hus II fandtes spor efter 5-6 sæt tagstolpehuller. I både vest- og østdel fandtes et sæt stolpehuller centreret omkring længdeaksen, men en mindre afstand end tagstolpehullerne. Huset havde spor efter to modstillede indgange. Endvidere fandtes enkelte gruber og ild-/koge gruber i både vest- og østdel samt rester af et nedsat lerkar både i den vestlige og i den centrale del af huset. I det mindre hus III var kun tagstolpehuller samt en enkelt mulig ild-/koge grube bevaret. Der foreligger to C14-dateringer af dels en ellekvist fra en ild-/koge grube i hus II og dels en egekvist fra et tagstolpehul til hus III (tab.1). De sandsynliggør en datering til yngre bronzealder per. VI eller evt. meget tidlig jernalder, hvilket svarer til den foreslåede datering ud fra keramik i det store langhus og ud fra hustyperne.

Mariendalsvej, Viborg

Lokaliteten Mariendalsvej (FF 130815-304) er beliggende i den nordvestlige udkant af Viborg (fig. 1). Her blev der i 2006 fundet bebyggelsesspor ved en prøvegravning forud for byggemodning af et større industriareal. Bopladssporene fandtes på en sydvendt, svag skråning (fig. 3).

Ved Mariendalsvej er undersøgt tre treskibede hustomter med samme orientering. De var placeret knap 60 m fra hinanden med det største ca. 80 m² store hus III placeret i et lidt højere niveau nord for de to mindre ca. 60-65 m² store huse IVA-IVB. I det større, let trapezformede hus III fandtes spor efter seks sæt tagstolpehuller samt en indgang i sydsiden. I huset fandtes en ild-/koge grube i vestdelen og en formodet koge grube i østdelen. Tolkningen af anlægssporene i det sydlige felt er lidt usikker, men det foreslås, at der her har været to treskibede langhuse. Hvis der har været to langhuse, har de begge været ca. 12 m lange og 5,0-5,2 m brede. De har i så fald hver haft fire sæt tagstolper samt ild-/koge gruber i vestdelen. Det synes ud fra deres placering sandsynligt, at de har afløst hinanden. Husene formodes ud fra hustyperne at være fra yngre bronzealder.

Liseborg Høje, Viborg Søndermark

Lokaliteten Liseborg Høje (FF 130815-360-361) er beliggende i den sydvestlige udkant af Viborg (fig.

1). Her blev der i 2008-2009 fundet bebyggelsesspor forud for byggemodning til et boligområde. Der blev fundet anlægsspor på to terrasser på en sydvendt svag skråning (fig. 4). På grund af en ældre mergelgrav var der et område mellem de to langhuse, der ikke kunne undersøges. Arealet har dog formodentlig været så skrånende her, at det ikke har været egnet til placering af huse.

På Liseborg Høje er undersøgt tre treskibede hustomter, hvoraf to med samme orientering foreslås knyttet til samme gård. De var placeret ca. 85 m fra hinanden med det største ca. 90 m² store hus I placeret på en terrasse nord for det mindre ca. 75 m² store hus III, der var placeret på en noget lavere beliggende terrasse. I det større hus I fandtes spor efter fem sæt tagstolpehuller samt en indgang i begge langsider. Endvidere fandtes i vestdelen fire stolpehuller placeret i et rektangel mellem de to vestligste sæt tagstolpehuller. I den mindre hustomt III var der kun bevaret spor efter fem sæt tagstolpehuller. Lidt sydvest for det store langhus fandtes et firestolpeanlæg, der dog havde en anden orientering end langhusene, hvilket dog kan skyldes en tilpasning til terrænet. Endvidere fandtes ca. 25 m nordøst for hus I og ca. 25 m nordøst for det mindre langhuse større gruber med betydelige mængder bopladsaffald, og det er muligt, at disse gruber skal knyttes til langhusene. Der blev kun fundet et lille usikkert dateret randskår i et stolpehul til hus I. Lerkarskår fra de to gruber samt dele af to grove flækkeknive med rygretoche fra den ene grube er fra (midten af?) yngre bronzealder, og denne datering formodes også at gælde for langhusene.

Vestermarksvej B, Viborg

Lokaliteten Vestermarksvej B (FF 130815-285) er beliggende i den vestlige udkant af Viborg (fig. 1), hvor den er placeret på den centrale, ret plane del af et højdedrag. Her blev der i 2005-2006 fundet en del bebyggelsesspor forud for byggemodning af et erhvervsareal. På den vestlige del af højdedraget fandtes to relativt isoleret beliggende langhuse, som skal fremlægges her, mens der på den østlige del fandtes en koncentration med ca. 15 langhuse og andre anlægsspor fra både yngre bronzealder og yngre jernalder.³

På den vestlige del af højdedraget fandtes to relativt isoleret beliggende langhuse (I-II) med lidt afvigende orientering (fig. 5). De var placeret ca. 50 m fra hinanden med det nordlige ca. 85 m² hus II placeret lidt højere end det mindre ca. 60 m² store hus I. Der fandtes spor efter fem formodede sæt tagstolpehul-

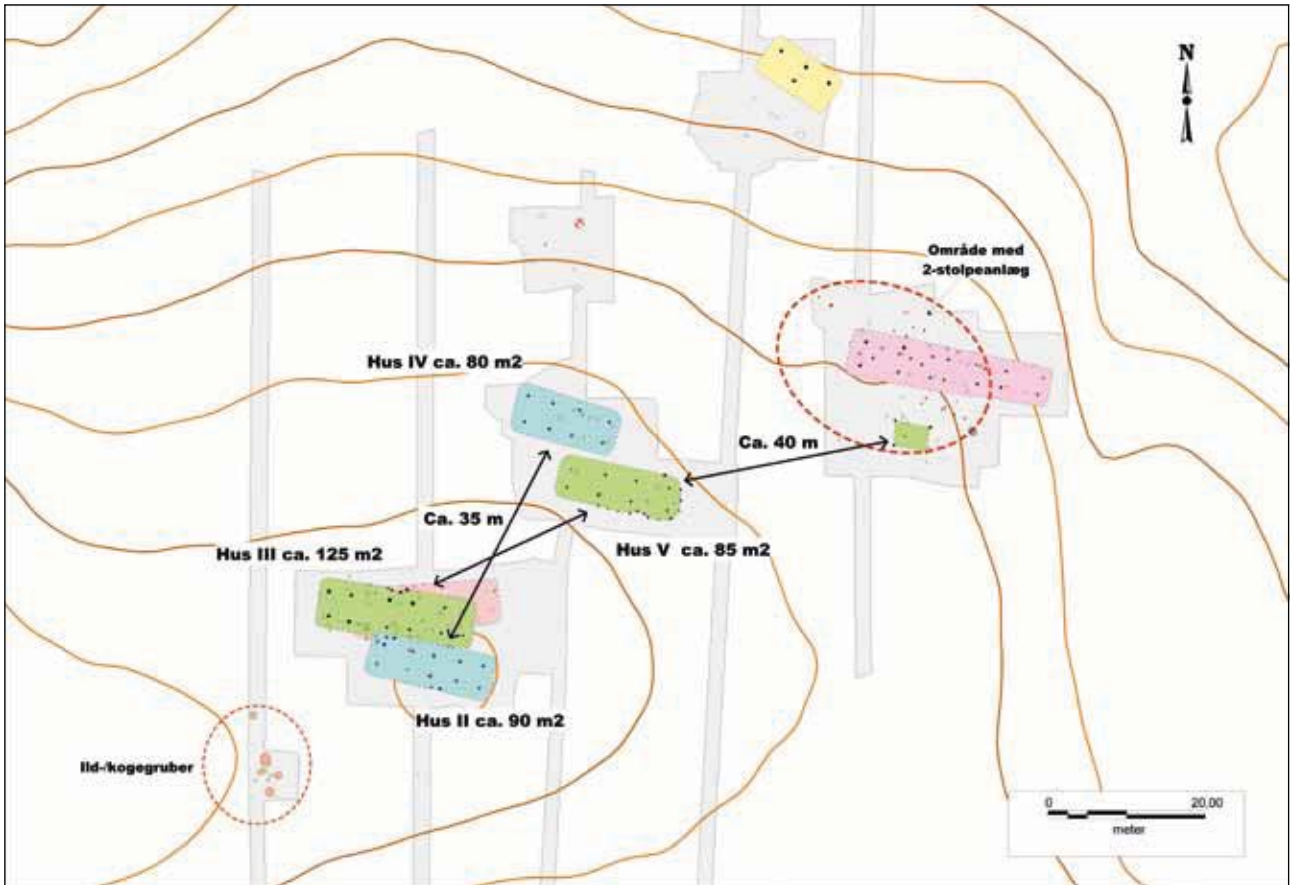

Fig. 6. Kragssøgård, Daugbjerg. ©Blom

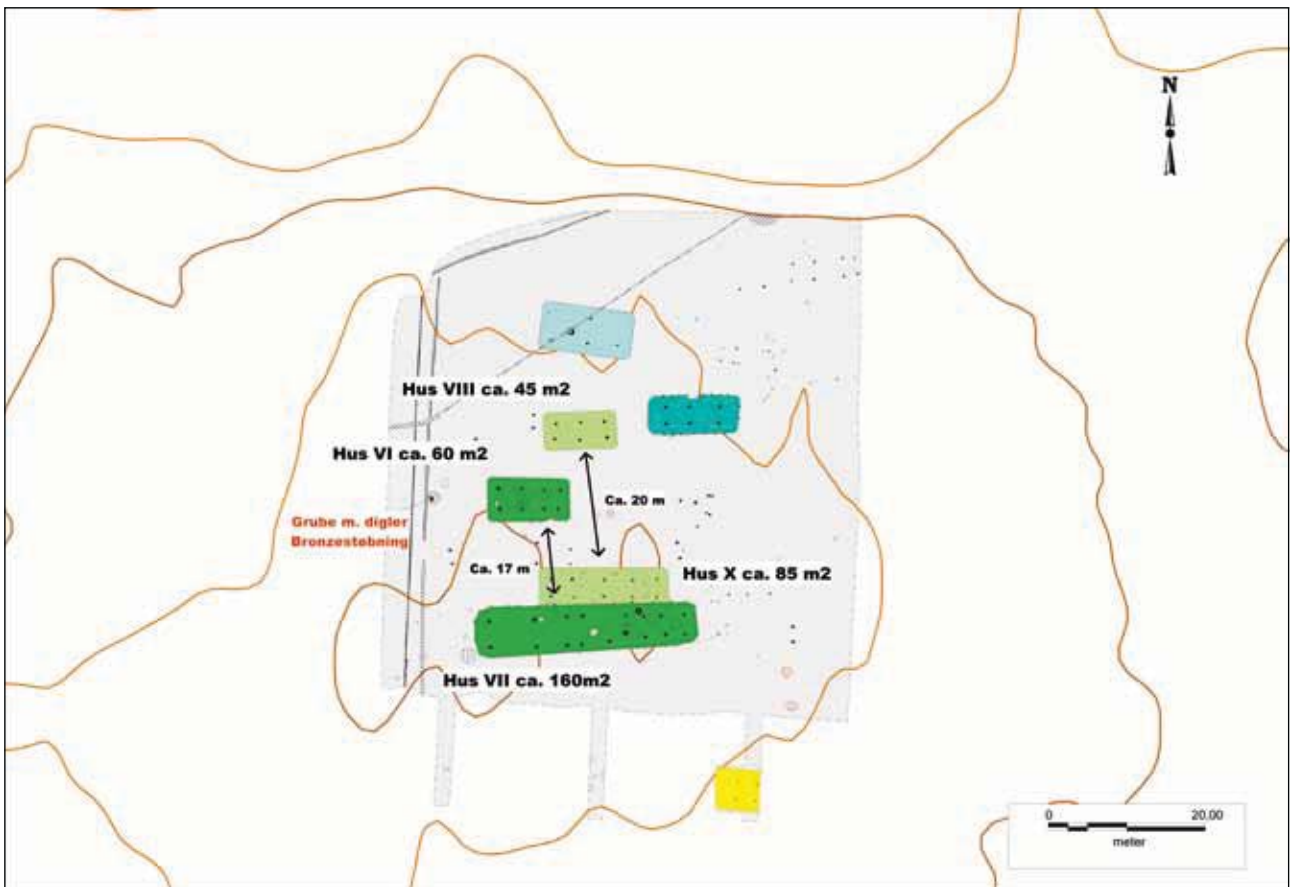

Fig. 7. Langmosegård, Vester Tostrup. ©Blom

ler til hus II samt to modstillede indgange. Centralt i den vestlige del fandtes en ildgrube og tæt derved en anden grube, som ud fra placering formodes funktionelt knyttet til huset. I det mindre hus I fandtes spor efter tre sæt tagstolpehuller og to modstillede indgange. I den vestlige del fandtes to mindre gruber, der ud fra deres placering formodentlig skal knyttes til aktiviteter i huset. Endvidere fandtes formodede spor efter et firestolpeanlæg ved vestenden af hus II og placeret således, at det ikke kan være samtidigt med huset. Der blev ikke gjort fund i husene, men i et af stolpehullerne til firestolpeanlægget fandtes et randskår, der foreslås dateret til yngre bronzealder. Det er mit bud, at de to huse også skal dateres til yngre bronzealder.

Kragsøgård, Daugbjerg

Lokaliteten Kragsøgård (FF 130101-184) er beliggende ca. 14 km sydvest for Viborg (fig. 1). Her blev der i 2007 fundet en del bebyggelsestyper ved en udgravning af et ca. 4000 m² stort areal forud for anlæggelse af en stald og plansiloer. Lokaliteten er placeret på den østlige del af en mindre bakke ca. 500 m fra sydenden af Rosborg Sø.

Der blev undersøgt seks treskibede langhuse og diverse andre anlægsspor. Ud fra langhusenes orientering og deres placering foreslår jeg, at husene I og V samt husene III og IV udgør to faser af en gård med to langhuse, og at der kan knyttes et firestolpeanlæg til begge faser (fig. 6).⁴ Tolkningen af elementer i det ca. 125 m² store hus I er lidt usikker på grund af placeringen oven i et formodet ældre langhus, men det har formodentlig haft seks sæt tagstolpehuller og to modstillede indgange midt i langsiderne. Hus I foreslås knyttet til det ca. 85 m² store hus V, der formodes at have haft fire sæt tagstolper. Her er der fundet spor efter vægkonstruktionen i form af stolpehuller med en afstand på ca. 1,3 m, hvilket kan antyde en fletvægskonstruktion. Her er der fundet spor efter en indgang i den østlige del af husets sydside, hvor huset var bedst bevaret. I den anden foreslåede dobbeltgård har det ca. 90 m² store hus III haft fem sæt tagstolpehuller, og det ca. 80 m² store hus IV har haft fire sæt tagstolpehuller. Afstanden mellem langhusene i begge de foreslåede dobbeltgårde er ca. 35 m, og såfremt tolkningen er korrekt, synes det oplagt, at der er tale om to efter hinanden følgende faser af samme gård. Der er ikke gjort fund i husene, men i det langhus, der ligger omtrent samme sted som hus I, er fundet underdelen af et stort nedsat lerkar fra yngre bronzealder. Fund af enkelte andre lerkarskår på lokaliteten for-

modes at være fra samme tid. Endvidere foreligger to C14-dateringer af nøgenbyg fra tagstolpehuller til hus III. De sandsynliggør en datering til yngre bronzealder per. IV (tab.1).

Langmosegård, Vester Tostrup

Lokaliteten Langmosegård (FF 130916-124) er beliggende ca. 20 km nord for Viborg (fig. 1). Her blev der i 2007 fundet omfattende bebyggelsestyper ved en udgravning af et ca. 4000 m² stort areal forud for anlæggelse af en række plansiloer. Lokaliteten er placeret på et svagt højere beliggende plateau ved sydsiden af en ca. 1,3 km lang smal mose og ca. 1,6 km øst for Simsted Å. Tolkningen af fundene fra Langmosegård kompliceres af, at der er spor efter mindst seks langhuse, og at det formodentlig kun er en del af bosættelsesområdet, der er undersøgt (Mikkelsen 2007).

Jeg foreslår, at der ved Langmosegård er undersøgt to dobbeltgårde (fig. 7), og at yderligere to mindre langhuse kan være til dobbeltgårde, hvor det større langhus i så fald har ligget uden for det undersøgte område. Den ene gård omfatter det trapezformede ca. 160 m² store hus VII, der i østdelen har aktivitetsspor i form af to delvist nedsatte, store lerkar, to gruber og en mulig ildgrube. I vestdelen er der ikke fundet spor efter aktivitet. Huset er formodentlig fra yngre bronzealder per. IV-V, hvis to ud af tre C14-dateringer af byg fra et af de nedsatte lerkar daterer huset (tab. 1). Det foreslås, at det mindre ca. 60-70 m² store hus VI placeret godt 10 m nord for skal knyttes sammen med hus VII. De to huse har næsten samme orientering, og ydermere har hus VI tilsyneladende kun haft én indgang, nemlig i sydsidens østdel og dermed ind mod hus VII. I den centrale og vestlige del af hus VI fandtes flere små gruber, hvoraf dog kun én havde sikre rester af et sort trækulholdigt lag i bunden, og én anden grube var fyldt med ildsprængte sten. Der er i dette hus fundet lerkarskår, bl.a. dele af en skål, der formodes at kunne dateres til yngre bronzealder. Den anden gård omfatter det ca. 85 m² store hus X, der i den vestligste del måske har haft en ild-/koge-grube. Det foreslås knyttet til det mindre ca. 45 m² store hus VIII, hvortil er bevaret tre sæt tagstolpehuller, der er fundet knap 20 m nord for det større hus. Den indbyrdes placering af husene X og VIII svarer næsten til den indbyrdes placering af husene VII og VI, og det er nærliggende at foreslå, at den ene dobbeltgård har afløst den anden.

I området er undersøgt yderligere to mindre langhuse med tre sæt tagstolper og anslåede area-

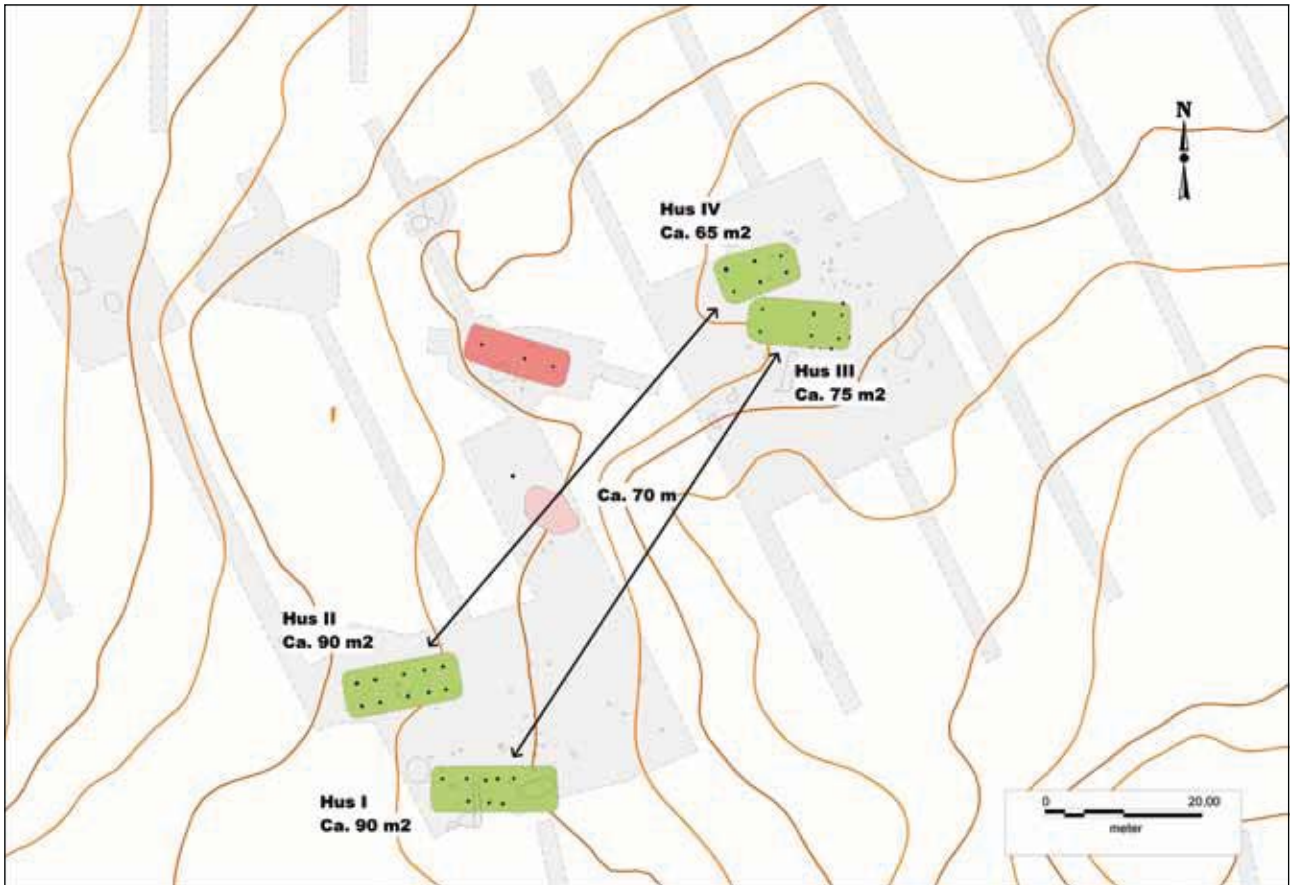

Fig. 8. Nordentofte, Skals. ©Blom

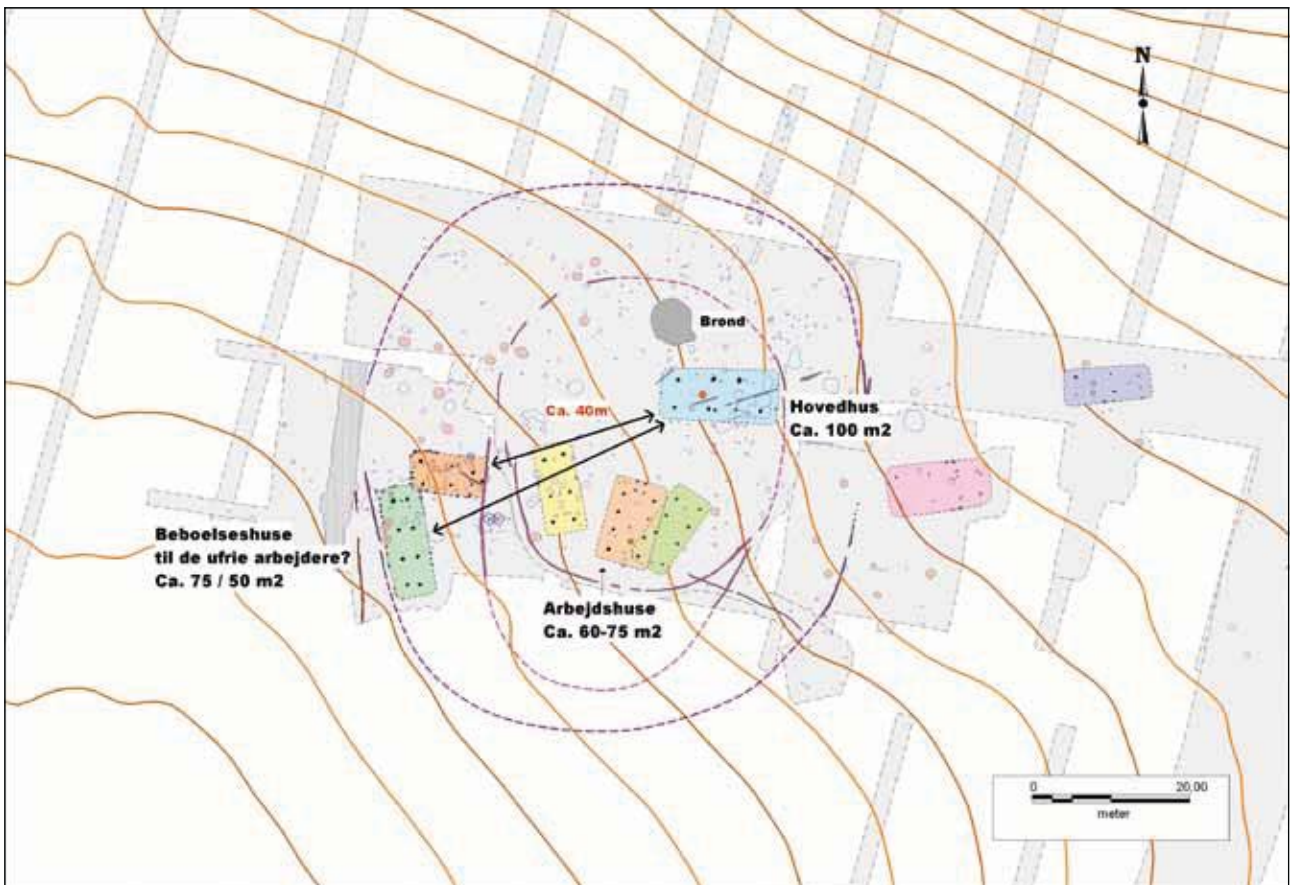

Fig. 9. Løgstrup SØ, gård II, Fiskbæk. ©Blom

ler på henholdsvis 55 m² for hus III og 70 m² for hus IX. Det kan bemærkes, at hus IX har haft en centralt placeret ild-/koge-grube i husets vestdel, mens hus III kun synes at have haft én indgang, i dette tilfælde i husets nordside. Disse to langhuse skal måske også ses som mindre langhuse i yderligere to dobbeltgårde, hvor de store langhuse i så fald mest sandsynligt har været placeret nord for det undersøgte område, jf. ikke mindst indgangen i nordsiden af hus III (fig. 7).

Nordentofte, Skals

Lokaliteten Nordentofte (FF 130911-104) er beliggende i den nordlige udkant af Skals ca. 12 km nord for Viborg (fig. 1). Her er der siden 1986 foretaget adskillige undersøgelser i et ca. 12 ha stort område i forbindelse med etableringen af nye boligområder ved Nordentofte (Mikkelsen & Nielsen 2004) og Skals Nord (Larsen 2010).⁵ Lokaliteten er placeret på toppen af en bakke og på bakkens nordlige skråninger ca. 1,5 km fra Limfjorden. I området er fundet spredtliggende bebyggelsesspor, og der er bl.a. undersøgt ni treskibede langhuse, der alle formodes at være fra yngre bronzealder og tidlig førromersk jernalder. Dertil kommer to områder, hvor der er iagttaget stolpehuller, der formodes at være fra samme tidsrum. Det er muligt, at der i området er spor efter mindst to og muligvis op til seks „dobbeltgårde“.

Her skal kun præsenteres de to formodede „dobbeltgårde“, der er fundet på den nordlige del af højningen, hvor der fandtes fire treskibede langhuse med de to større huse I og II mod sydvest og de to mindre huse III og IV ca. 70 m derfra mod nordøst (fig. 8). De to større langhuse har en noget forskellig orientering og tilsvarende ses for de to mindre langhuse, og dette forhold er her et centralt argument for at koble et større og et mindre langhus sammen til en dobbeltgård. Den ene dobbeltgård foreslås at bestå af det ca. 90 m² store hus I og det ca. 75 m² store hus III. Hus I formodes at have haft fem eller seks sæt tagstolper, og en forsænkning i østdelen er tolket som spor efter en grebning, hvorfor det antages, at huset har haft stald i østdelen. Hus III formodes at have haft tre sæt tagstolper. Den anden dobbeltgård foreslås at bestå af det ca. 70 m² store hus II og det ca. 55 m² store hus IV. Hus II formodes at have haft fem sæt tagstolper og det tilsyneladende let trapezformede hus IV tre sæt tagstolper. Der er kun gjort fund af lerkarskår i den formodede grebning til hus I, og de foreslås dateret til en senere del af yngre bron-

zealder. Denne datering foreslås også for begge de formodede „dobbeltgårde“, som meget vel kan have afløst hinanden.

Løgstrup SØ, Fiskbæk

Lokaliteten Løgstrup SØ er beliggende ca. 7 km nordvest for Viborg og godt 3 km fra Limfjorden (fig. 1). Her er der i årene 2007-2011 foretaget relativt omfattende undersøgelser inden for et ca. 16 ha stort areal forud for boligbyggeri (FF 130805-158). I den østlige/nordøstlige halvdel af området er fundet mere eller mindre omfattende anlægsspor fra især yngre bronzealder (FF 130805-159, -162, -166 og -167). Lokaliteten er beliggende syd for den markante bakke Villumbjerg (tidligere Vellingbjerg) på en svag syd/sydvestvendt skrånning med mindre svage højninger i et ellers relativt lavtliggende område. Undersøgelserne er i skrivende stund ikke afsluttede, og det hidtil fremkomne fundmateriale er heller ikke færdigbehandlet, hvorfor kun nogle foreløbige resultater fra en lille del af området vil blive præsenteret.

På lokaliteten er fundet et mig bekendt unikt gårdsanlæg (FF 130805-167), hvor det ud fra flere omkransende grøfter er sikkert, at flere langhuse og en lang række andre anlægsspor skal knyttes til et samlet gårdsanlæg (fig. 9). Indenfor en indre let oval grøft med en diameter på 35-40 m er dels fundet et lidt højere beliggende ca. 100 m² stort treskibet Ø-V orienteret langhus samt tre andre treskibede langhuse, der har været ca. 60-75 m² store, og som tilsyneladende alle har haft en række stolper placeret i husenes længdeakse, og hvis orientering varierer fra NNW-SSØ til NNØ-SSV. I den nordlige del af den indre del af gården er bl.a. også fundet en brønd. En grøft er koblet på den sydlige del af den indre grøft, og endnu en grøft med en diameter på 70-80 m har tilsyneladende omkranset det samlede gårdsanlæg. Mellem den indre og den ydre grøft er der i den lavest beliggende del mod SV fundet spor efter yderligere to treskibede langhuse, der har været henholdsvis ca. 75 m² og ca. 50 m² store. Det ene er Ø-V orienteret, mens det andet er orienteret omtrent N-S og helt parallelt med den ydre grøft. De to sidstnævnte og også to af husene mod syd i den indre del kan på grund af overlapning ikke have stået på samme tid. Det er indtil videre min antagelse, at der her er tale om et gårdsanlæg, der har haft tre samtidige langhuse. I mit tolkningsforslag er det store hus i den indre gård gårdens hovedhus og er bl.a. anvendt til beboelse for gårdens ejer. De tre sydligt beliggende langhuse i den indre gård tolker jeg som arbejds-huse (økonomibygninger), og de to langhuse

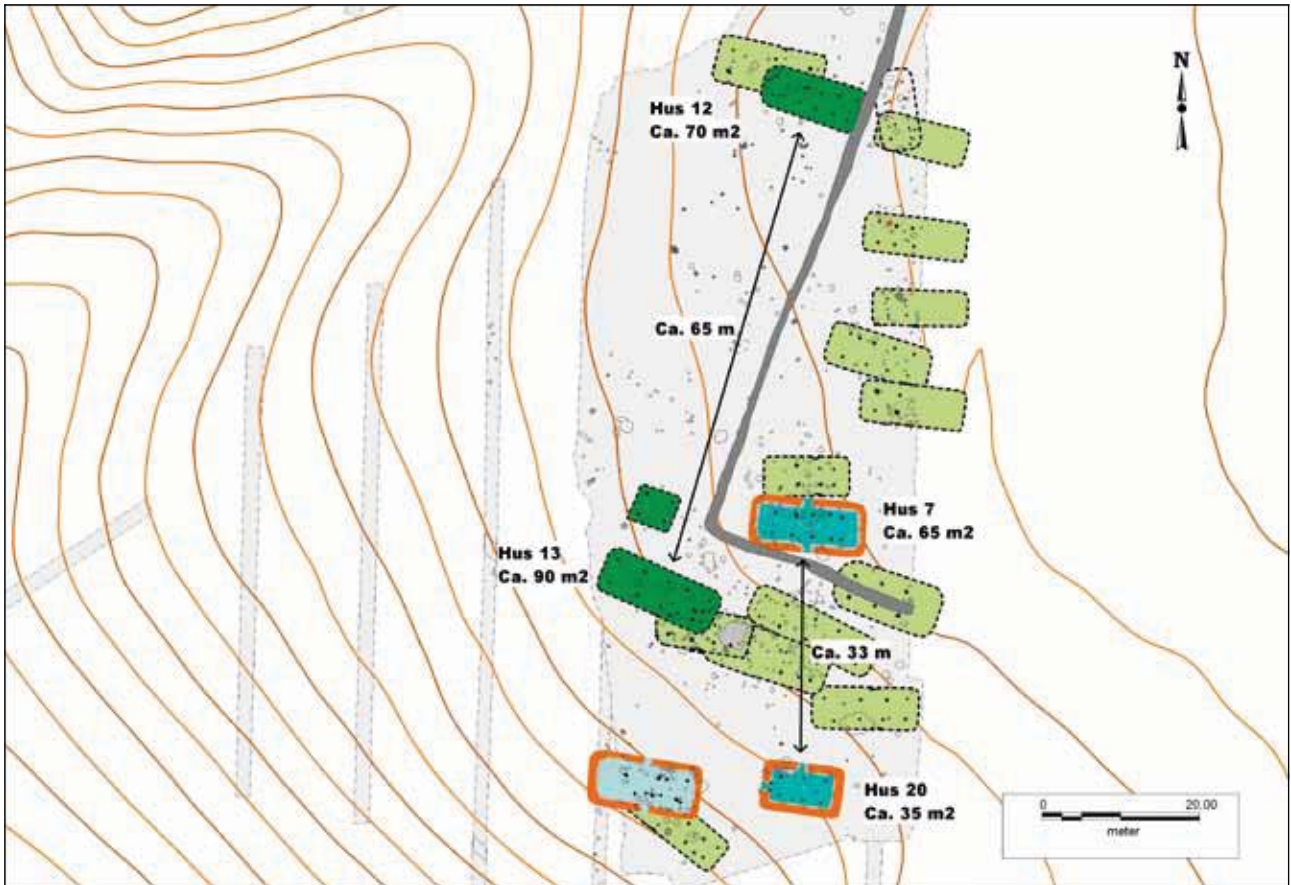

Fig. 10. Ørndrup Vest, Hersom. ©Blom

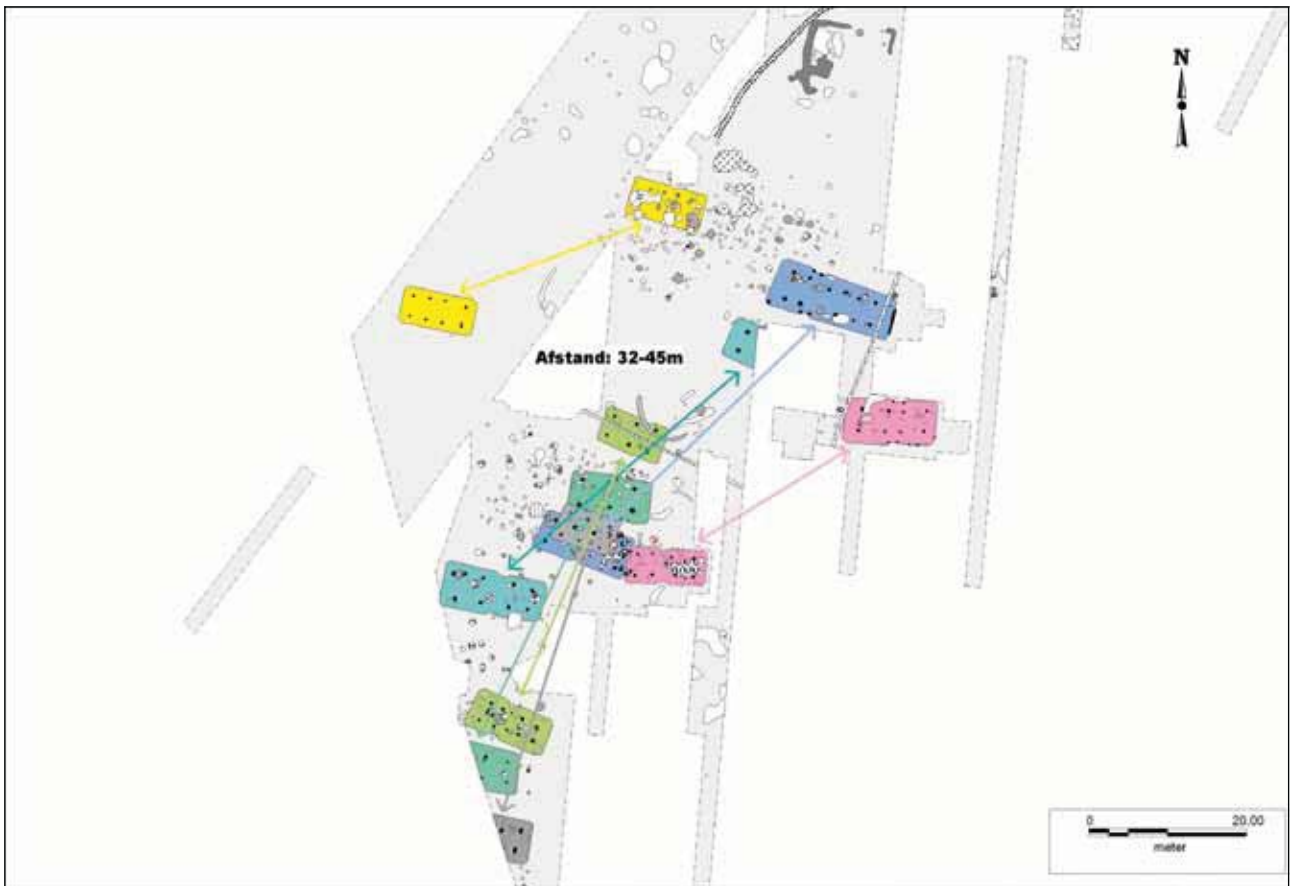

Fig. 11. Vilhøj, Thy.

i den ydre del af gården tolker jeg også som beboelseshuse.

Ørndrup Vest, Hersom

Lokaliteten Ørndrup Vest (FF 130903-105) er beliggende i Hersom sogn knap 15 km NNØ for Viborg (fig. 1). Her er der i årene 2006-2008 foretaget omfattende prøvegravninger og en større udgravning forud for råstofvindning. Lokaliteten er placeret ved sydkanten af et større højdedrag lige nord for en smeltevandsdal, hvori Skals Å løber. I det udgravede område er fundet ca. 20 treskibede langhuse og diverse andre anlægsspor fra yngre bronzealder og ældre førromersk jernalder (Boddum & Mikkelsen 2010). I Viborg Museums ansvarsområde er det den eneste undersøgte lokalitet fra dette tidsrum, der har så mange tæt ved hinanden beliggende hustomter. Kun den vestlige del af bosættelsesområdet er undersøgt, og dette forhold giver selvsagt tolkningsmæssige problemer, ikke mindst hvis det forsøges at se, om der også på denne lokalitet har ligget dobbeltgårde.

Det skal her foreslås, at der i hvert fald kan udskilles to „dobbeltgårde“ (fig. 10). Det gælder for det første husene 12 og 13, der har været ens orienterede, placeret ca. 60 m fra hinanden og været henholdsvis 85 m² og 70m² store. Måske skal fire Stolpeanlæg 18 knyttes til de to langhuse, og det har i så fald været placeret tæt ved det største af langhusene. Gården foreslås dateret til yngre bronzealder. Videre foreslås langhusene 7 og 20 knyttet sammen til en „dobbeltgård“. Disse to langhuse har også været ens orienterede, placeret ca. 35 m fra hinanden og været henholdsvis 65 m² og 40 m² store. Der er i begge langhuse fundet grøfter, der antages at markere indersiden af jordvægge. De to langhuse foreslås dateret til tidlig førromersk jernalder og hører formodentlig til blandt de yngste langhuse på den udgravede del af lokaliteten.

Vilhøj, Skjoldborg, Thy

Lokaliteten Vilhøj (FF 110307-124) er beliggende tæt ved Limfjorden i den centrale del af Thy (fig. 1). Her blev der i 1986 foretaget undersøgelser forud for nedlæggelse af en naturgasledning, og efterfølgende blev der i 1992-1993 foretaget ret omfattende udgravninger, da lokaliteten var dyrkningstruet. Disse undersøgelser blev foretaget både i relation til forfatterens „Østthy-projekt“ (Mikkelsen 2002) og i relation til Thy Archaeological Project (Bech, J.-H. & Mikkelsen 1999). Ved undersøgelserne fandtes omfattende bopladsspor fra både ældre og yngre bronzealder,

bl.a. knap 20 hustomter og et stort antal andre anlægsspor fra både ældre og yngre bronzealder og fra den tidligste førromerske jernalder (Mikkelsen 2002, Mikkelsen *i tryk*).

I min oprindelige tolkning af lokaliteten fremsatte jeg den tese, at der på lokaliteten Vilhøj havde været kontinuerlig bosættelse med en enkelt gårdsenhed med et enkelt langhus gennem hele yngre bronzealder og tidligt ind i førromersk jernalder. Set i lyset af ovenstående har jeg forsøgt at se, om der på Vilhøj kunne have ligget en eller flere „dobbeltgårde“, og selvom der for så kompleks en lokalitet er mange usikkerheder omkring tolkningerne, er det ud fra husenes orienteringer muligt, at de 14 langhuse kan parres to og to og udgøre syv „dobbeltgårde“ (fig. 11). Jeg vil ikke hævde, at der faktisk har været tale om syv faser af en „dobbeltgård“, men det er min opfattelse, at muligheden for „dobbeltgårde“ nu må tages i betragtning, når komplekse lokaliteter som Vilhøj forsøges tolket.

Eksempler på „dobbeltgårde“ og gårde med to beboelsesrum i samme langhus fra ældre bronzealder

På baggrund af de fremlagte eksempler fra yngre bronzealder kan man spørge om „dobbeltgårde“ også forekommer tidligere. I modsætning til Thy (Bech denne publ.) og Sønderjylland (Ethelberg 2000) er der på Viborg-egnen både fundet langt flere lokaliteter med treskibede huse og samlet set fundet flere treskibede langhuse fra yngre bronzealder end fra ældre bronzealder. Der er derfor kun et relativt begrænset bopladsmateriale fra ældre bronzealder fra Viborg-egnen, som jeg har mulighed for at referere til. Alligevel er der i hvert fald fire lokaliteter, som det er relevant at fremlægge. Disse eksempler rummer dog ingen langhuse, hvor der er en tydelig opdeling i tre rum og derfor suppleres med et eksempel på et sådant langhus fra lokaliteten Legård i Thy.

Røddingvej 1, Viborg

Lokaliteten Røddingvej 1 (FF 130815-261) er beliggende i den nordøstlige del af Viborg (fig. 1). Her blev i 2002 fundet bopladsspor forud for dybdepløjning i forbindelse med privat skovrejsning. Bopladsen er relativt lavt beliggende på et lille næs, der

Fig. 12. Røddingvej 1, Viborg. ©Blom

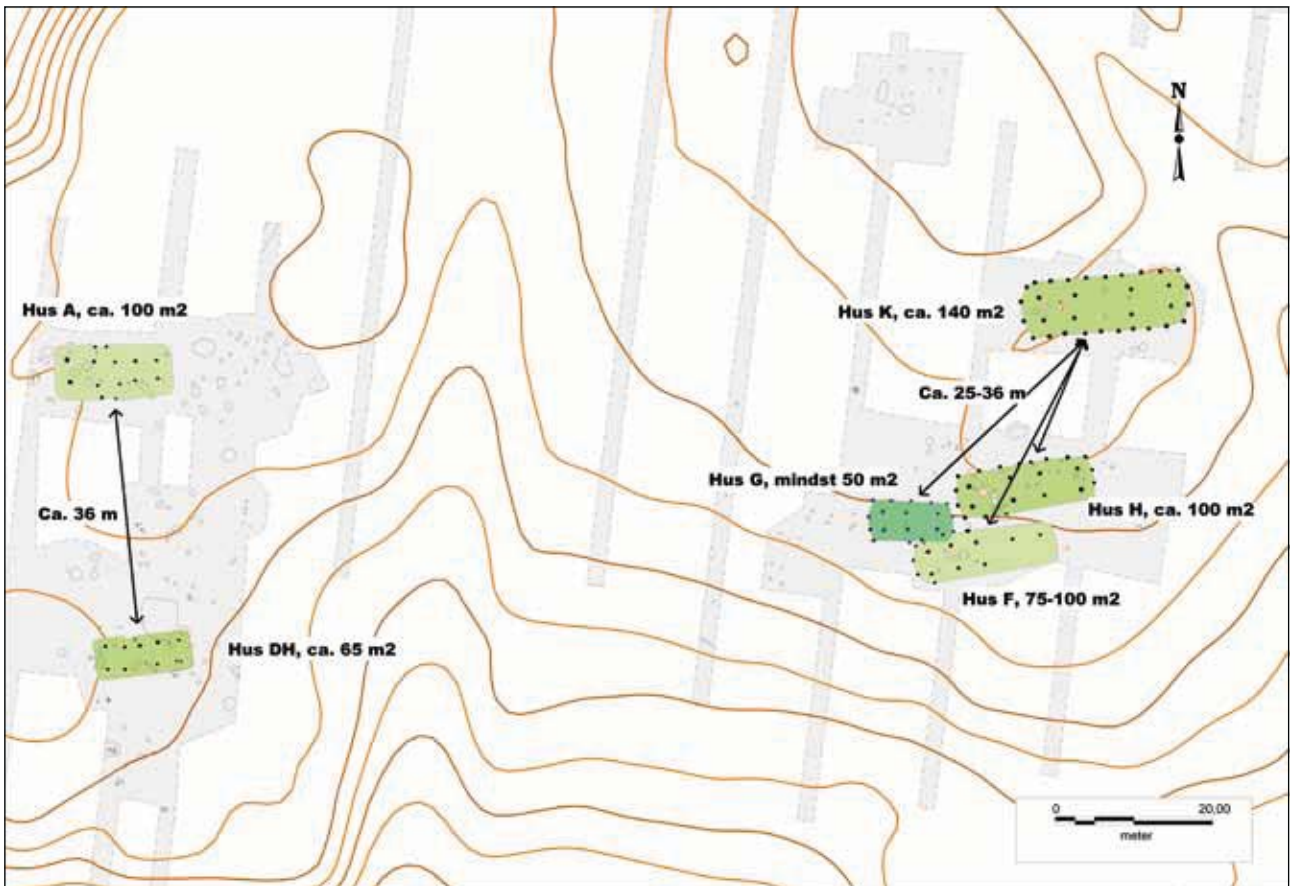

Fig. 13. Rødkærsbro NØ, Vindum. ©Blom

strækker sig ud i et engområde ved nordenden af Viborg Sønderlø. I området er fundet bopladsspor fra både tragtbægerkulturen og fra bronzealderen. Ud fra de terrænmæssige forhold er det sandsynligt, at den største del af bosættelsesområdet er undersøgt.

I området er fundet spor efter tre træbyggede konstruktioner, nemlig to treskibede langhuse med nogenlunde samme orientering samt et firestolpeanlæg (fig. 12). Yderst på den sydvestlige del af næsset er fundet det treskibede hus I på ca. 160 m². Det har haft 6 sæt tagstolper, formodet bulvægskonstruktion og synes at have været lidt bredere i den østlige lidt højere beliggende del end i den vestlige lavere beliggende del. Indgangens/indgangenes placering kan ikke lokaliseres. I den vestlige del er fundet tre tæt ved hinanden og delvist overlappende ild-/koge-gruber, der ud fra placeringen i husets længdeakse formodes at skulle knyttes til huset. I den østligste del er også fundet en ild-/koge-grube i husets længdeakse. Der er en del andre anlægsspor indenfor husets ramme, men de fleste stammer formodentlig fra en ældre boplad fra tragtbægerkulturen. Det betydeligt mindre hus II er et treskibet langhus med tre sæt tagstolpehuller, to modstillede indgange i langsiderens østlige del og et formodet areal på ca. 65 m². Inden for husets afgrænsning er fundet fem ild-/koge-gruber, men både i vestdel og østdel ligger de i den nordlige del af huset. De skal dog formodentlig knyttes til huset, da der ikke afdækket andre ild-/koge-gruber i de undersøgte områder lige rundt om huset.

Der blev ikke gjort daterende fund i de to langhuse, men det synes rimeligt sikkert, at det treskibede bulvægshus hus I skal dateres til ældre bronzealder per. II-III. Derimod formodedes hus II efter udgravningen at være yngre på grund af de få sæt tagstolpehuller og dets relativt ringe størrelse, selv om bredden på ca. 6,7 m måske kunne tyde på en ældre datering. Set i lyset af de tidligere fremlagte eksempler fra yngre bronzealder må det dog nu overvejes, om der ikke også her kan være tale om en gård med to samtidige beboelseshuse, hvortil der så desuden kan knyttes et firestolpeanlæg, hvorfor det samlede anlæg ligner tolkningen af Kragssøgård og Lillelund.

Rødkærsbro NØ, Vindum

Lokaliteten Rødkærsbro NØ er beliggende ca. 12 km SØ for Viborg (fig. 1). Her er både i 1995 og i 1999 fundet bebyggelsesspor forud for boligbyggeri. Lokaliteten er beliggende på kanten af et højdedrag ned til en ådal og her er fundet bosættelsesspor fra ældre bronzealder og muligvis også yngre bronzealder (FF 130715-214).

Anlægssporene er fundet i to adskilte områder (fig. 13). I det østlige område fandtes spor efter det ca. 140 m² store hus K, og ca. 25-36 m sydvest derfor fandtes i et lidt lavere niveau spor efter de tre huse H, F og G, hvor de to første havde samme orientering som hus K og var ca. 100 m² store, mens størrelsen på det sidste, lidt anderledes orienterede hus G er usikkert. Alle langhusene i dette område har haft bulvægge. I den vestlige del af hus K fandtes to ild-/koge-gruber, en grube med et helt fladehugget flintsegl og en anden grube. I hus H fandtes centralt i vestenden spor efter et ildsted samt rundt om dette to eller tre formodede ild-/koge-gruber og fem formodede koge-gruber. I hus F's vestdel fandtes tre ild-/koge-gruber samt en større grube. Der fandtes ikke anlægsspor i det indre af hus G. I det vestlige område fandtes spor efter det ca. 100 m² store hus A, og ca. 36 m syd derfor fandtes i et lidt lavere niveau spor efter det mindst 65 m² store hus DH med samme orientering som hus A. Der fandtes ikke spor efter vægkonstruktioner til de to langhuse. I det nordlige hus A fandtes tre ild-/koge-gruber i vestdelen af huset, mens et par koge-gruber kan have ligget lige inden for vestgavlen i hus DH. De to huse er placeret således, at indgangene i husene ligger ud for hinanden.

Husene i begge områder blev efter udgravningerne foreslået dateret til ældre bronzealder per. II-III. Desuden blev det i begge tilfælde foreslået, at der var tale om isoleret beliggende huse, hvor hus K kunne være det ældste mod øst og her afløst af husene F, H og G, mens hus A kunne være det ældste af de to huse mod vest og afløst af hus DH. Jeg foreslår nu en alternativ tolkning. De østlige huse kan udgøre én gård med to beboelseshuse, hvor hus K har været hovedhus og husene F og H har været mindre beboelseshuse, der har afløst hinanden. Hus G kan have været en økonomibygning, der har været samtidig med hus H, selvom de i så fald har stået meget tæt på hinanden. Hvis der er kontinuitet mellem de to områder, kan denne gård efterfølgende være flyttet lidt mod vest. Det har stadig været en gård med to beboelseshuse, der har haft hus A som hovedhus og hus DH som et mindre beboelseshus. I den formodede ældre fase har hovedhus K og hus F eller H i alt haft ca. 240 m² under tag. I den formodede yngre fase er det samlede areal mere usikkert på grund af de manglende spor efter vægforløb i husene A og DH, men det vurderes, at arealet ikke har overskredet 175 m². Hvis det skulle være korrekt, at den vestlige gård har afløst den østlige gård er det dog rimeligt sikkert, at der er sket en væsentlig reduktion i det samlede areal, gården har haft under tag. Det skal bemærkes, at husene i de to områder ikke har samme orientering.

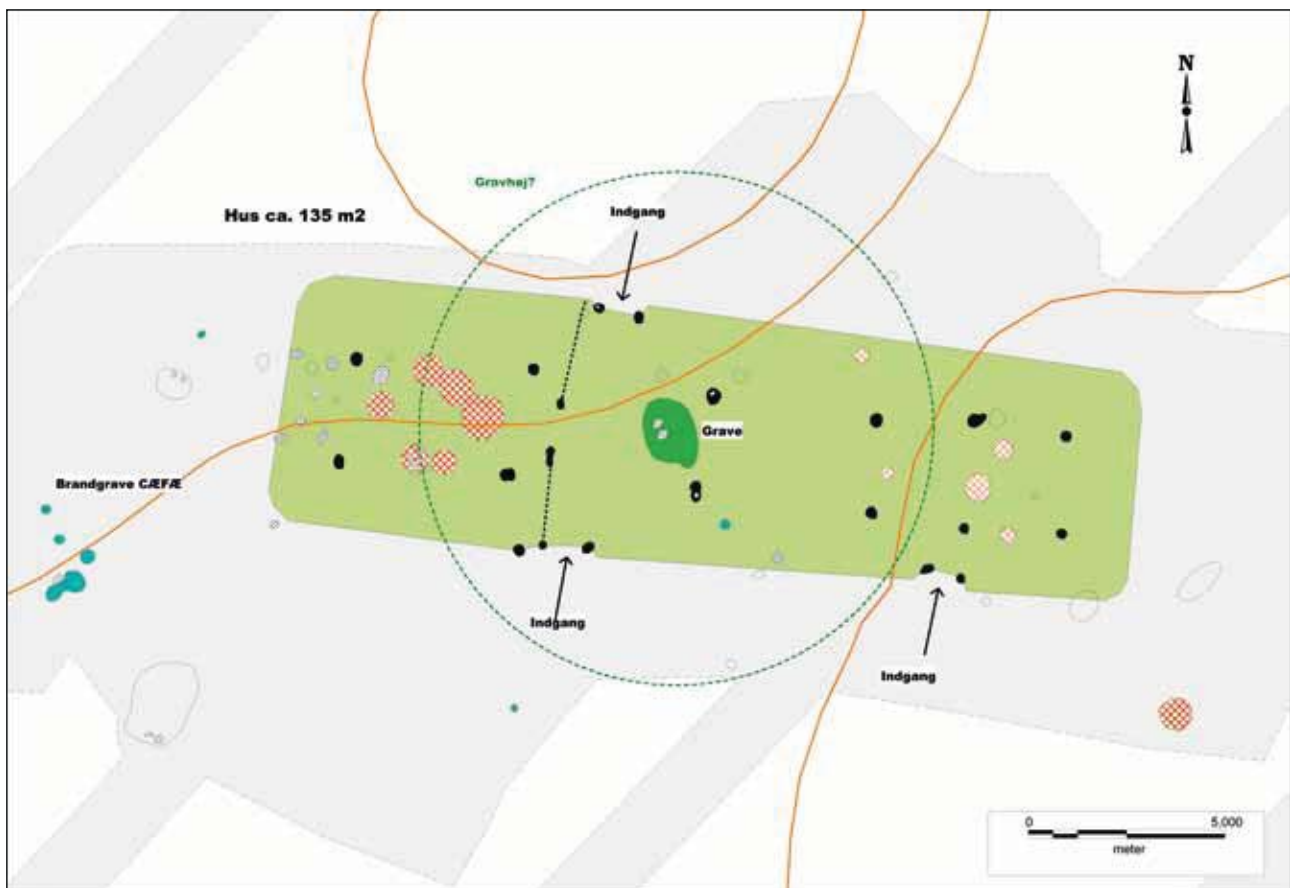

Fig.14. Formyre SØ, Tjele. ©Blom

Formyre SØ, Tjele

Lokaliteten Formyre SØ er beliggende ca. 12 km ØNØ for Viborg (fig. 1). Den blev i 2005 fundet forud for anlæggelsen af et biogasanlæg. Lokaliteten er placeret på kanten til en lille smeltevandsdal, der mod NV løber ud i en større smeltevandsdal med Tjele Å. På lokaliteten er fundet og undersøgt en enkelt tilsyneladende isoleret beliggende hustomt samt flere brandgrave (FF 131208-73) (Mikkelsen 2009).

Det eneste hus i området er V-Ø orienteret og har været ca. 135 m² stort (fig. 14). Der er ikke fundet spor efter vægkonstruktion, men huset har haft en rumadskillelse lige vest for to modstående indgange. I det vestlige rum er fundet syv ild-/koge gruber beliggende i en mindre cirkel, og de kan måske have været placeret omkring et helt bortpløjet ildsted. Ved vestgavlen blev fundet fire stolpehuller placeret i et ca. 1x2 m stort rektangel. De kan være spor efter en indre træbygget konstruktion måske til en form for bænk. Der er ikke fundet spor efter en rumadskillelse i den østlige del, men også her er fundet ild-/koge gruber, dog ikke så markante og dybe som dem i vestdelen. Tre-fire af disse gruber er placeret mellem de to østligste sæt tagstolper og kan også have væ-

ret placeret rundt om et ildsted, som det formodes at have været tilfældet i vestenden. I østdelen er der i sydsiden fundet spor efter en formodet indgang. Tilsvarende kunne ikke ses i nordsiden, men det kan skyldes bevaringsmæssige forhold. Der foreligger to C14-dateringer af henholdsvis byg og hvede fra to tagstolpehuller til huset. De sandsynliggør en datering til ældre bronzealder per. III (tab. 1).⁶

Jeg foreslår, at langhuset fra Formyre SØ har haft permanent beboelse i begge ender af huset. Det foreslås endvidere, at beboelsen i den vestlige ende har haft en højere status afspejlet gennem rumadskillelsen, de markant større/dybere ild-/koge gruber og ikke mindst den træbyggede konstruktion ved vestgavlen. Disse træk findes ikke i den østlige del af huset, om end en gruppering af ild-/koge gruber omkring et ildsted synes at være en mulighed i begge ender.

Legård, Sønderhå, Thy

Lokaliteten Legård (FF 110112-279) er beliggende på toppen og sydsiden af en bakke lidt syd for et større engområde med tilknytning til Ove Sø i Sønderhå

sogn i Thy (fig. 1). Her blev der i 1995-1997 foretaget ret omfattende udgravninger i relation til Thy Archaeological Project, da lokaliteten var dyrknings-truet. Ved undersøgelserne fandtes omfattende bopladsspor fra både ældre og yngre bronzealder, bl.a. mere end 10 hustomter (Kristiansen & Mikkelsen *i tryk*). Her skal kun Legård hus III inddrages, selvom det også kunne være relevant for en række huse fra yngre bronzealder.

Hus III har været ca. 33,5 m langt og 7,5-8,0 m bredt, og det har dermed haft et indre areal på ca. 260 m² (fig. 15). To rumadskillelser inddeler huset i tre klart adskilte rum med et større staldrum i midten og med mindre rum i begge ender. I begge de to enderum fandtes en centralt placeret ild-/koge-grube, og begge formodes derfor anvendt til beboelse. De to rum var i øvrigt ensartede i størrelse, men i det dårligere bevarede vestrum fandtes spor efter indre konstruktioner i form af stolpehuller placeret mellem væg og tagstolper. Tilsvarende fandtes ikke i den bedre bevarede østdel, og det er derfor nogenlunde sikkert, at der ikke har været tilsvarende træbyggede konstruktioner i det østlige rum. Korn fra to af husets stolpehuller er C14-dateret til per. II eller en tidlig del af per. III, og dette angiver formodentlig også dateringen af huset (Kristiansen & Mikkelsen *i tryk*) (tab. 1).

En plan af huset har tidligere været fremlagt i flere publikationer, og det er foreslået, at der var tale om et langhus til to høvdinge (Kristiansen 1999). Jeg vil her foreslå en alternativ tolkning, hvor det vestlige beboelsesrum med de indre trækonstruktioner har været til gårdens ejer og hans familie, mens det østlige rum uden sådanne konstruktioner har været til ejerens trælle. Huset er så stort, at det er rimeligt at antage, at ejeren har tilhørt samfundets højere og evt.

det højeste statuslag. Husets størrelse og indretning kan markere denne status, hvor ejerens hus ikke alene kunne rumme en stor stald, men også et separat rum til de „ufrie arbejdere“ (fig. 15).

Kildekritiske og metodiske problemstillinger

Før der sammenfattes og tolkes på det her fremlagte materiale, er der grund til kort at berøre nogle kildekritiske og metodiske problemer.

Kildekritisk er det på baggrund af de fremlagte eksempler oplagt, at da der som oftest kun er afdækket mindre felter ud over de udlagte søgegrøfter, så er der risiko for, at nogle hustomter på de fremlagte lokaliteter ikke er lokaliserede. Det kan være tilfældet ved alle de ovenfor fremlagte eksempler, idet der i ingen tilfælde er afdækket så store sammenhængende flader, at man med sikkerhed kan udelukke, at alle bevarede hustomter og dertil knyttede anlæg er lokaliseret, endsige afdækket. Jeg skal her fremlægge et konkret eksempel fra lokaliteten Duehøj Syd og overføre problemstillingen til et større område for at belyse denne problematik.

Duehøj Syd, Rødding

Lokaliteten Duehøj Syd (FF 130812-179) er beliggende ca. 6 km NØ for Viborg (fig. 1). Siden 2004 har Viborg Museum her foretaget undersøgelser i et nyt råstofvindingsområde (Mikkelsen 2011). Indledningsvist blev undersøgelserne foretaget på tradi-

Lokalitet	AAR-nr.	Anlæg	C14-alder	Kalibreret alder*
Lillelund	13184	Hus II	2488 ± 30	775-418 f.Kr.
Lillelund	13185	Hus III	2455 ± 37	756-410 f.Kr.
Kragsøgård	15458	Hus III	2834 ± 35	1115-907 f.Kr.
Kragsøgård	15459	Hus III	2768 ± 24	979-838 f.Kr.
Langmosegård	14516	Hus VII	2705 ± 24	901-811 f.Kr.
Langmosegård	14517	Hus VII	2124 ± 24	343-55 f.Kr.
Langmosegård	15457	Hus VII	2705 ± 23	901-811 f.Kr.
Formyre SØ	14514	Hus I	2960 ± 20	1268-1114 f.Kr.
Formyre SØ	14515	Hus I	2961 ± 23	1292-1059 f.Kr.
Duehøj Syd	14520	Hus VI	2466 ± 22	758-416 f.Kr.
Duehøj Syd	14520	Hus VI	2496 ± 25	773-522 f.Kr.

* Kalibreret C14-alder i kalenderår ved 95,4 % sandsynlighed. Kalibreringskurve: IntCal09.

Tab. 1. C14-dateringer fra Kragsøgård, Langmosegård, Formyre SØ og Duehøj Syd.

Fig.15. Legård hus III, Sønderhå. ©Blom

Fig. 16. Duehøj Syd, Rødding. ©Blom

tionel vis, idet der systematisk blev udlagt omtrent N-S orienterede søgegrøfter. I første omgang i den nordlige del med en afstand på ca. 25 m, senere i de centrale og sydlige dele med afstande på 20/15 m (fig. 16).

Et godt samarbejde med råstofvindvinderen indebar, at museet blev tilkaldt, når han mente at have fundet anlægsspor, vi ikke havde fundet ved prøvegravningerne. Det resulterede først i anmeldelsen af flere formodede råstofgruber med større eller mindre mængder bopladsaffald. I løbet af nogle år fik råstofvindvinderen dog også øjne for de mindre anlægsspor såsom mulige stolpehuller og dette sammenholdt med det forhold, at han ret omhyggeligt afgraver mulden på området med en gravemaskine med skovl uden tænder (hvor han de første år anvendte en skovl med tænder), har medført, at museet de senere år fik mulighed for at besigtige større sammenhængende flader, der var afrømmet på så omhyggelig vis, at alle bevarede anlægsspor formodes at være lokaliseret i disse arealer. Resultaterne har været nedslående for den anvendte metodik.

Ved prøvegravningerne og de efterfølgende begrænsede udgravninger blev fundet tre langhuse (I, III og VI) og én større råstofgrube med et omfattende keramikmateriale fra overgangen bronzealder-jernalder. En gennemsnitsdatering af to C14-dateringer af korn fra tagstolpehuller til hus VI sandsynliggør en datering til yngre bronzealder per. V-VI (tab. 1), og det formodes at også de to andre huse er fra yngre bronzealder eller meget tidlig ældre jernalder. I de første år anmeldte råstofvindvinderen fundet af enkelte ild-/koge-gruber i bunden af en slugt samt yderligere fire råstofgruber med bopladsaffald. Ved de senere års større sammenhængende muldafrømnings fremkom spor efter to eller tre langhuse (VII, VIII og IX) samt yderligere to gruber og en forsænkning med bopladsaffald og desuden to urnegrave beliggende ca. 15 m fra foden af en gravhøj. Det kan bemærkes, at det ene af disse langhuse (VIII) har været placeret mellem to søgegrøfter med en afstand på ca. 25 m, mens søgegrøfter har været ført hen over de to andre langhuse (VII og IX), uden at der blev erkendt anlægsspor, enten fordi søgegrøfterne var placeret mellem sæt af tagstolpehuller, eller fordi anlægsspor efter et enkelt eller højst to stolpehuller ikke blev erkendt ved prøvegravningerne.⁷ Disse resultater antyder, at når det gælder mindre anlægsspor som ild-/koge-gruber og råstofgruber på 2-4 m, så finder vi kun relativt få af dem, når der opereres med en afstand på 15 m mellem søgegrøfterne. Det er måske lidt mere overraskende, at også et betydeligt antal langhuse ikke bliver lokaliseret på lokaliteter med spredtliggende hustomter, når afstanden mel-

lem søgegrøfter er 15-20 m. I hvert fald må vi erkende, at der på lokaliteten Duehøj Syd er fremkommet lige så mange hustomter og flere andre anlægsspor ved råstofvindvinderens muldafrømning, end vi fandt ved de forudgående arkæologiske undersøgelser. Hvis muldafrømningen var foregået lige så omhyggeligt i de tidlige faser, og hvis vi konsekvent havde kontrolleret de muldafrømmede områder, så var der givetvis blevet lokaliseret endnu flere anlægsspor og måske også flere hustomter end dem, der her er fremlagt. Vi må altså erkende, at vores prøvegravningsstrategi har været helt utilstrækkelig, når der er tale om denne type lokaliteter, hvor der på et ret plant areal er spredt beliggende hustomter og andre anlægsspor, og det skal selvfølgelig tages i betragtning, både når vi tolker resultater fra andre lokaliteter, hvor samme prøvegravningsstrategi har været anvendt, og når vi i fremtiden skal foretage arkæologiske prøvegravninger og undersøgelser. Det er nu min indstilling, at har man lokaliseret en lokalitet med få eller flere spredt beliggende langhuse fra bronzealderen og den tidligste jernalder, så skal der både foretages langt mere omfattende prøvegravninger og ikke mindst langt mere omfattende fladedækkende udgravninger, hvis vores tolkningsgrundlag efterfølgende skal være optimalt.

Afsluttende kan man for denne lokalitets vedkommende stille spørgsmålet, om der også her kan have ligget en eller flere dobbeltgårde. Ser man på de erkendte langhuses placering, så har husene I, II, VII og VIII næsten samme orientering, og man kunne f.eks. koble hus I og II sammen og hus VII og VIII sammen, i begge tilfælde med en omtrentlig afstand på ca. 70 m mellem dem. Til gengæld har hus VI en noget anden orientering end de øvrige huse, og det gælder også i mindre grad det lidt usædvanlige hus IX. Makkere til disse to langhuse kan have været i området, uden at vi har fundet dem. I bund og grund står vi her med en lokalitet, hvor vi selv med en totalafdækning af området, og dermed med rimelig sikkerhed for at have lokaliseret alle langhuse, ville have haft svært ved at tolke lokaliteten.

Viborg Vest

Langt den største del af materialet fra Viborg-egnen, der er præsenteret ovenfor, er fremkommet ved bygherrefinansierede nødudgravninger foretaget i henhold til bestemmelserne i museumsloven fra 2001. Viborg Museum har som følge af denne foretaget et betydeligt antal bygherrefinansierede prøvegravninger og udgravninger. Det har været og er museets politik, at forundersøgelser skulle gennemføres sy-

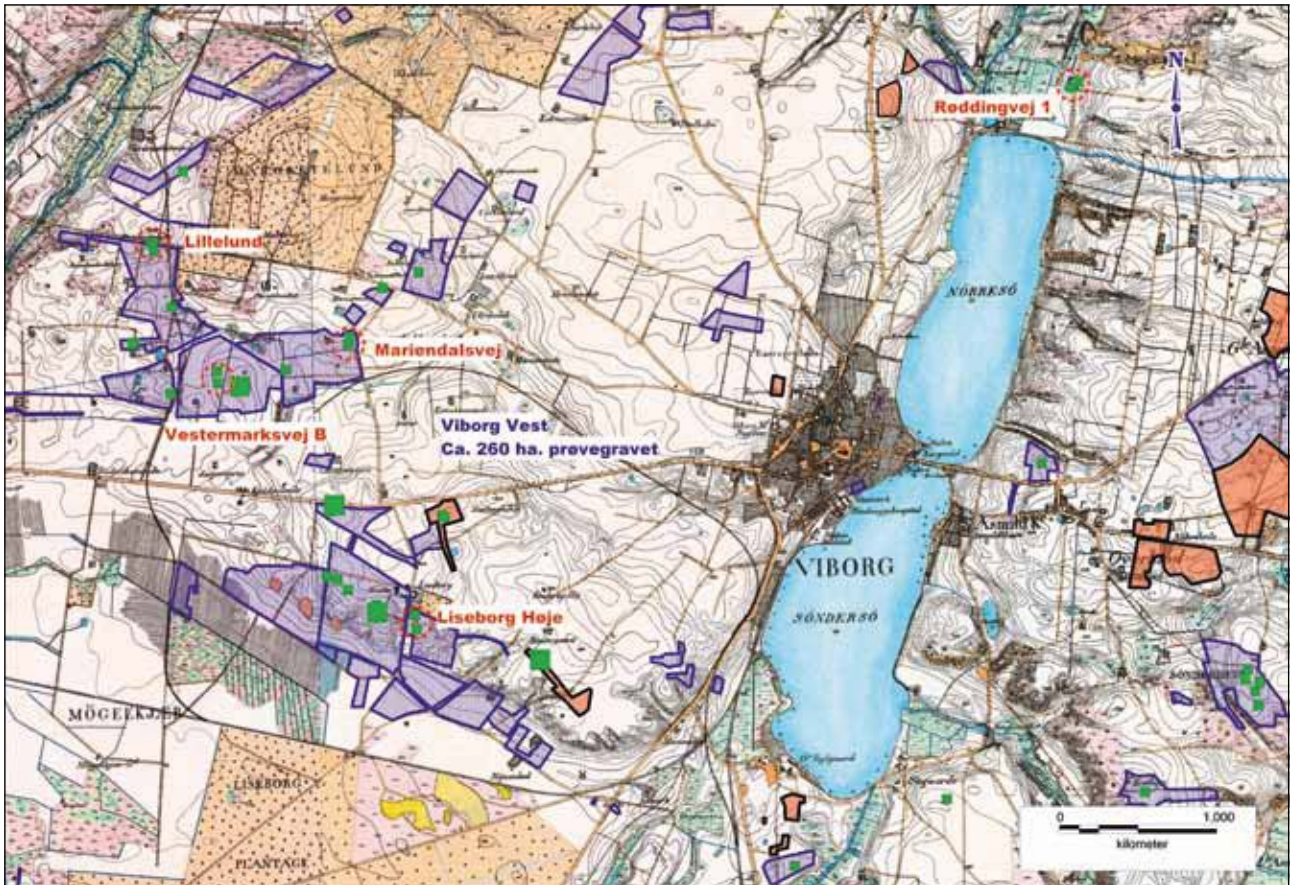

Fig. 17. Viborg Vest. Små firkanter viser beliggenheden af et enkelt langhus, mens store firkanter angiver, at der er fundet fire eller flere langhuse liggende tæt sammen indenfor et begrænset område. Blå arealer er prøvegravede arealer. ©Blom

stematisk i alle anlægstruede arealer over 2.000 m², uanset hvor stor risiko for forekomst af væsentlige fortidsminder, vi på forhånd vurderede, at der ville være i et givet areal. Det har endvidere været og er museets politik, at der også skulle foretages egentlige arkæologiske undersøgelser af lokaliteter med få og spredt beliggende væsentlige anlægsspor. Denne undersøgelsespolitik har f.eks. været praktiseret i den vestlige del af Viborg, hvor store arealer er blevet udlagt til både bolig- og erhvervsformål. Her har museet indtil nu prøvegravet ca. 260 ha og en række steder i den sydlige, mere kuperede del har vist sig at rumme spor efter fortidsminder, mens der praktisk taget ikke er fundet spor på højdedraget i den nordlige del. Langt de fleste af de fundne fortidsminder udgøres af spredtliggende hustomter og enkelte andre anlægsspor fra yngre bronzealder og den tidligste førromerske jernalder (fig. 17).⁸

Seks af de ovenfor fremlagte eksempler på mulige dobbeltgårde stammer fra dette område. Det gælder Lillelund, Mariendalsvej, Vestermarksvej B, Liseborg Høje fra yngre bronzealder samt Røddingvej 1 og Sønder Mose fra ældre bronzealder. De to sidstnævnte er de eneste lokaliteter, der er dateret til

ældre bronzealder, resten af lokaliteterne er foreslået dateret til yngre bronzealder og den tidligste førromerske jernalder, om end det ikke er udelukket, at huse fra et par lokaliteter kan være fra en sen del af ældre bronzealder. Som det fremgår af fig. 18, udgør de fire eksempler fra yngre bronzealder kun en lille del af de lokaliteter med i alt knap 50 hustomter, der er fundet i området Viborg Vest. På nogle af de andre lokaliteter kan der ud fra det undersøgte materiale også have ligget dobbeltgårde, f.eks. som ovenfor nævnt på den østlige del af Vestermarksvej B, hvor der er fundet mindst 8-10 huse, der kan være fra yngre bronzealder. Men på en række af de andre lokaliteter er der usikkerhed, i en række tilfælde fordi nærliggende arealer enten tidligere var ødelagt eller endnu ikke er undersøgt. I andre tilfælde, hvor der kun er fundet et enkelt tilsyneladende isoleret beliggende langhus, opstår der tvivl på grund af forundersøgernes omfang, sådan som det var tilfældet på lokaliteten Duehøj Syd. Man kan på den baggrund hævde, at det selektive materiale, jeg har fremlagt fra Viborg Vest, kun rummer otte ud af de knap 50 langhuse, vi indtil nu har fundet, og at der derfor er tale om et yderst selektivt materiale. Problemet er, at på

de lokaliteter, hvor vi kun har fundet et enkelt langhus, har vi foretaget så omfattende undersøgelser, at vi med rimelig sikkerhed kan hævde, at der kun har ligget et enkelt hus på lokaliteten. Skal vi komme ud over sådanne kildekritiske problemer, er vi i mine øjne nødt til ikke alene at omlægge vores forundersøgelserstrategi, men også vores undersøgelsesstrategi og dermed acceptere langt mere omfattende undersøgelser, også hvor der kun er få anlægsspor.

Tolkning

Det her fremlagte materiale er så begrænset, at generaliseringer endnu ikke kan foretages, men der er nogle forhold som kunne være væsentlige at forfølge, hvis/når flere eksempler dukker op. Her skal kort opsummeres på orientering, afstand mellem husene, indbyrdes størrelse, indgangenes placering, forekomst af ild-/koge gruber og ildsteder, nedsatte lerkar samt indre træsatte, funktionelle elementer.

I de fleste af de her fremlagte eksempler er orienteringen ens eller næsten ens for de langhuse, der foreslås at være til dobbeltgårde og dermed være samtidige og knyttet til samme gård. Kun ved den unikke gård ved Løgstrup SØ har en af faserne af de formodede beboelseshuse i den ydre del af gården en helt anden orientering end hovedhuset.

Hvad angår afstanden mellem husene i de foreslåede dobbeltgårde, så varierer den betydeligt. Mindst afstand er der mellem de to foreslåede dobbeltgårde på lokaliteten Langmosegård, hvor afstanden er 17-20 m. De to lokaliteter Røddingvej 1 og Rødkærsbro NØ fra ældre bronzealder har afstande på ca. 25-35 m, mens en række lokaliteter fra yngre bronzealder har afstande på 35-85 m, hvoraf lokaliteten Liseborg Høje har den største afstand. Det ser ud til, at på de ældre dobbeltgårde (Røddingvej 1, Rødkærsbro NØ og Langmosegård) er afstanden generelt mindre (17-35 m) end afstanden på øvrige gårde (35-85 m), der alle er fra yngre bronzealder.

Når det gælder størrelsen af to samhørende langhuse, så er der ingen eksempler på dobbeltgårde, hvor størrelsesforskellen er under ca. 15 m², hvis de anslåede størrelser er nogenlunde korrekte for de langhuse, hvor der ikke er spor efter vægge eller indgange. De mest markante størrelsesforskelle ses også ved de ældre dobbeltgårde (Røddingvej 1, Rødkærsbro NØ og Langmosegård), mens den er betydeligt mindre markant ved de øvrige gårde fra yngre bronzealder. Hvis det skulle være korrekt, at Legårdhuset og Formyrehuset har haft beboelse i begge ender, kan man næsten forestille sig, at man i første omgang

kun har udskilt den mindre betydende beboelsesdel til et selvstændigt relativt lille hus, når man valgte at operere med to langhuse med beboelse. Senere sker der en vis udjævning af størrelsesforskellen, måske fordi funktionelle elementer som opbevaring er flyttet helt eller delvist over i det mindre langhus.

Forekomsten af de sjældent forekommende ildsteder og ildgruber samt ikke mindst af de mere hyppigt forekommende ild-/koge gruber kan være den mest sikre indikation på, at der har været permanent/midlertidig beboelse i et langhus, selv om det a priori ikke kan betragtes som en garanti for, at det har været tilfældet. I det fremlagte materiale er der dog ingen spor efter sådanne anlæg hverken i det store eller det lille langhus på Liseborg Høje, Kragssøgård, Nordentofte, den vestlige gård på Rødkærsbro NØ og den ene formodede dobbeltgård fra Langmosegård. Omvendt er der tilsyneladende ild-/koge gruber i begge huse på Lillelund, Mariendalsvej, Røddingvej 1, og den østlige gård ved Rødkærsbro NØ. Bevarede spor efter ildsteder er kun fundet i hus H på lokaliteten Rødkærsbro NØ og dermed i et af de mindre huse til den formodede dobbeltgård. Kun på Vestermarksvej B er der fundet en ild-/koge grube i det store hus og ingen i det mindre hus, der dog har to gruber liggende i den vestlige ende af huset. Skal der ses tendenser i det begrænsede materiale, så er det næsten som om, der enten forekommer ild-/koge gruber i begge eller ingen af langhusene, der formodes at være til dobbeltgårde. Jeg tror ikke, det skyldes forskelle i bevaringstilstand, men måske mere individuelle forskelle. Enten anvender man samme type anlæg (ild-/koge gruber med nogenlunde samme dybde) både i det større og det mindre hus, eller også gør man det ikke.

Til de mere sjældent forekommende detaljer er huse med én indgang. Det har tilsyneladende været tilfældet ved hus VI på Langmosegård og evt. ved hus V på Langmosegård. De to langhuse udgør begge de mindre huse i en mulig dobbeltgård, og i begge tilfælde vender indgangen til den side, hvor det større langhus er placeret. Tilsvarende ser i øvrigt ud til at være tilfældet i det mindre hus 20 fra Ørndrup Vest, hvor indgangen (som ved Langmosegård?) ligger lige ud for indgangen i det større hus 7, som hus 20 foreslås knyttet til.

Til de sjældnere forekommende elementer hører også de nedsatte lerkar. Sådanne er fundet i hus I på Lillelund og i hus VII på Langmosegård, og her er i begge tilfælde tale om, at lerkarrene er nedsat i det store hus på en formodet dobbeltgård.

Nævnes skal også forekomsten af en eller anden form for træsat konstruktion, der ses ved Lillelund hus I, Liseborg Høje hus I og formodentlig også ved

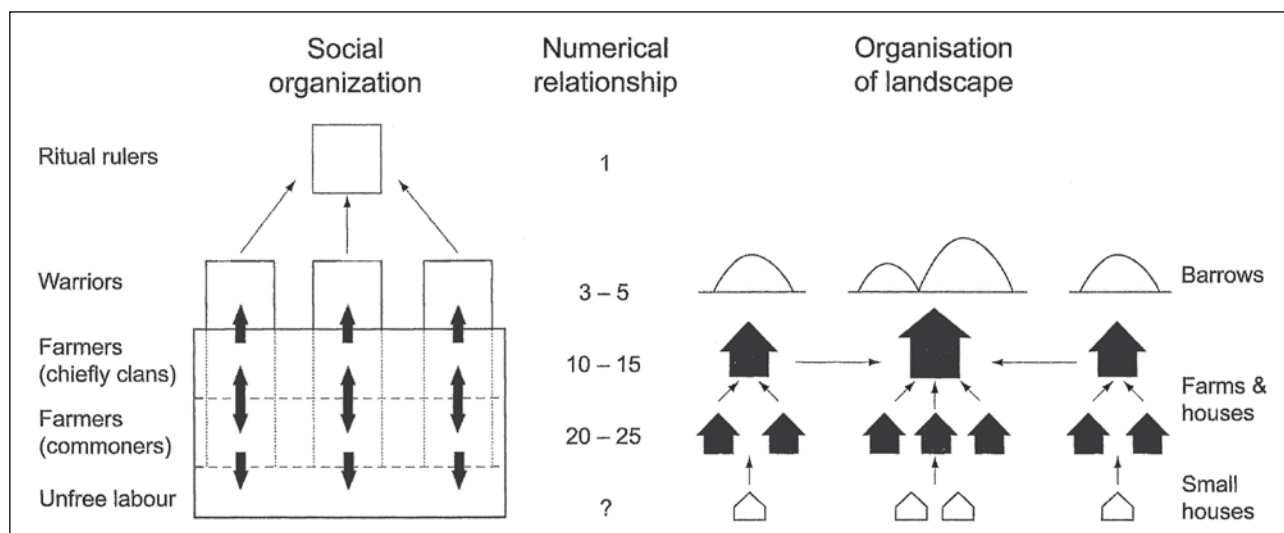

Fig. 18. Kristiansens samfundsmodel (Earle, T. & K. Kristiansen 2010:246 efter Kristiansen 1999:73).

Mariendalsvej hus III. Også her er der i alle tilfælde tale om konstruktioner, der er fundet i det største af de formodede beboelseshuse på „dobbeltgårdene“. Træsatte konstruktioner findes i øvrigt også i vestenderne, men ikke i østenderne af de ældre huse fra Legård og Formyre, der begge formodes at have beboelse i begge ender.

Endelig er der i materialet to tilfælde, hvor et langhus må formodes at være revet ned og straks efter erstattet af et nyt. Det gælder Mariendalsvej og Rødkærbro NØ, og i begge tilfælde er det det mindre hus i en formodet „dobbeltgård“, der er tale om. Det kan være tilfældigt, men kan også skyldes en tendens til enten at bygge de mindre huse med dårligere materialer end de større huse, eller at slidet på de mindre huse har været større.

Det er klart, at der skal et betydeligt større materiale til, før mere klare og sikre tendenser i materialet viser sig. Ovenstående kan i den forstand betragtes som ideer, der i det mindste skal forfølges, hvortil kan komme andre elementer. Systematiske naturvidenskabelige analyser, der gør det muligt at belyse forskellige funktionelle aspekter, bør også prioriteres, i det mindste hvis man står med et rimeligt sikkert eksempel på en „dobbeltgård“.

Afsluttende vil jeg fremsætte den tolkning, at layoutet for „dobbeltgårdene“ har været der fra gårdenes etablering og gennem hele deres levetid. Det er selvsagt en oplagt tolkning for et tredelt hus som Legård, hvor man kan se, at huset er konstrueret med tre rum, hvilket selvfølgelig ikke indebærer, at man gennem hele husets levetid har anvendt rummene til det samme hele tiden. Det er langt sværere at påvise/hævde for husene, der har ild-/kogegruber i begge ender uden klare rumadskillelser i østdelen som

ved huset fra Formyre SV og endnu vanskeligere for „dobbeltgårdene“ med to adskilte langhuse. Dog synes det rimeligt at hævde for i hvert fald den yngre fase ved de gårde, hvor der er to (eller flere) ensartede faser af en gård, sådan som det er foreslået ved Nordentofte og ved Kragmosegård. Det er indtil videre min antagelse og et væsentligt udgangspunkt for den videre tolkning, at når en „dobbeltgård“ blev bygget, så byggede man begge langhuse samtidig, dvs. når gården blev etableret.

Tolkning i relation til bronzealderens samfundsstruktur

Det er min opfattelse, at det på baggrund af de her fremlagte eksempler med rimelig sikkerhed kan antages, at der i yngre bronzealder har været „dobbeltgårde“, her forstået som en gård med bl.a. to treskibede langhuse, der begge har været anvendt til beboelse. Jeg antager endvidere, at i hvert fald i Nordvestjylland har sådanne gårde været almindeligt forekommende i yngre bronzealder, og at dobbeltgårdene i det mindste har rødder tilbage i ældre bronzealder, hvor de dog forekommer mere eller mindre parallelt med gårde med et enkelt langhus med beboelse i begge ender, her eksemplificeret ved Legård og Formyre SØ. Det er mit forslag, at dobbeltgårdene og gårdene med et enkelt langhus med beboelse i begge ender, generelt eller altid er et udtryk for det samme fænomen, der relativt neutralt kan betegnes som en gård med to hushold. Jeg vil i en videregående tolkning foreslå, at „dobbeltgården“ er et udtryk for,

at det var en fast integreret del af yngre bronzealderens samfund, at de „frie bønder“ (alle?) ejede en (eller flere?) familie(r) af „ufrie arbejdere“, og at dette i hvert fald rækker tilbage til ældre bronzealder.⁹ Det er videre min opfattelse, at det i yngre bronzealder ikke bare var forbeholdt det eller de højeste statuslag at eje „ufrie arbejdere“, men at også almindelige bønder gjorde det. Denne antagelse baserer jeg på det forhold, at bortset fra Langmosegård tyder intet på, at der i de øvrige fremlagte eksempler fra yngre bronzealder er tale om gårde med relativ høj status. Forholdene kan være mere komplekse i ældre bronzealder, jf. de fire betydeligt mere forskellige eksempler fra denne tid.

Jeg har meget overvejet, om „ufrie arbejdere“ var det bedste begreb at anvende i denne sammenhæng eller om „trælle“, „slaver“, „livegne“ eller „tyende“ var et bedre begreb. Jeg anvendte på seminaret ordet „trælle“, som et i nordisk sammenhæng historisk anvendt begreb for „slave“. Men disse to begreber synes jeg umiddelbart har for mange implikationer af handel eller voldelige handlinger, altså at man kan være tilkommet gårdens herre ved enten at blive købt/udvekslet eller at være berøvet sin frihed gennem overfald. Indtil videre tror jeg ikke, det er på den måde, at man er blevet „ufri“. „Livegen“ kunne være oplagt, men i dansk historisk kontekst var det kun et segment af befolkningen, nemlig godsejere, der havde „livegne“ som personlig ejendom. „Tyende“ indebærer, at man er en betalt arbejdskraft, der principielt kan tage sit gode tøj og gå, hvis man er utilfreds med forholdene. I den forstand er tyende

ikke en ejendom, sådan som jeg tror det har været tilfældet i bronzealderen. Endelig er begrebet „ufrie arbejdere“ („unfree labour“) anvendt af Kristian Kristiansen (1999) i et forsøg på at illustrere (ældre) bronzealderens hierarki i form af den sociale organisation i relation til gravhøje og gårde (fig. 18). Det fremgår ikke klart, hvad Kristiansen mere specifikt forstår ved „ufrie arbejdere“, men da det er relativt neutralt i forhold til andre begreber, har jeg nu valgt indtil videre at bruge dette begreb om dem, der har beboet de mindre langhuse i „dobbeltgårdene“. Jeg er i tvivl om Kristiansens forestillede sig, at alle lag (krigere, bønder fra høvdingeklaner og almindelige bønder) havde „ufrie arbejdere“, men det kunne se sådan ud.

Jeg vil foreslå, at man ændrer lidt på modellen og betragter de „ufrie arbejdere“ som en økonomisk ressource og evt. som et statusindikerende element på linie med husene og deres størrelse, og som man i ældre bronzealder har gjort det med gravhøjene, jf. Kristiansens model. Jeg har derfor opstillet en anden model, der opererer med tre statuslag i yngre bronzealder, og hvilke manifestationer det kan have været udtrykt gennem (fig. 19). I denne model foreslår jeg, at de „ufrie arbejdere“ og deres boliger skal betragtes på linie med dyreholdet m.v. Højstatusfamilier kunne altså manifestere deres status ikke bare gennem husenes/gårdens størrelse, dyreholdets størrelse, rigdom i begravelser, individuelle deponeringer osv. samt i størrelsen af deres ejendom i form af „ufrie arbejdere“ og de boliger, de boede i. I denne model er de „ufrie arbejdere“ ikke at betragte som „mennesker“

Udtryk	Bolig	Ufrie arbejdere	Dyrehold	Andre status-symboler	Begravelse	Deponering	Andet, f.eks. - Agre
Status		Bolig					
Høj							
Mellem	 			 	 	 ?	
Lav	 	 ? ?		 ?	 ?	?	

Fig. 19. Model for hvordan status kan udtrykkes i yngre (og ældre?) bronzealderens samfund

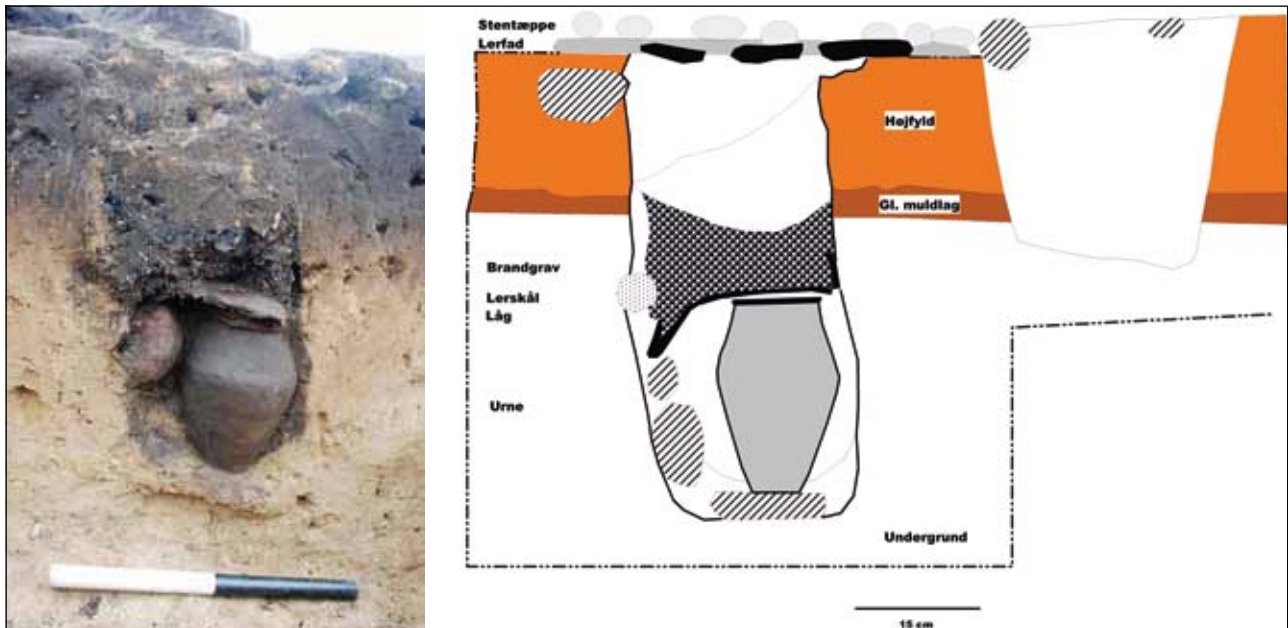

Fig. 20. Dobbeltgrav fra Nøragergård Høje II. Knust lerkar og overlærende stenlag over graven er fjernet.

på lighed med alle de „frie bønder“, og derfor ikke placeret som et selvstændigt niveau i bunden (eller under bunden?) af den sociale organisation.

„Ufrie arbejdere“ må generelt antages at sætte sig få spor i det arkæologiske materiale. Hvis de som overfor antaget har udgjort en betydelig økonomisk ressource for mange eller måske praktisk taget alle „frie bønder“, så er de bemærkelsesværdigt fraværende i både hidtidige publikationer og i mere populære fremstillinger af bronzealderens samfund. Man kan spørge sig selv, om de „ufrie arbejdere“ også på anden vis kan manifestere sig i yngre bronzealderens arkæologiske materiale, uden at vi har været opmærksomme på det. På seminaret viste jeg en dobbeltgrav fra yngre bronzealder, som i 2010 blev undersøgt på lokaliteten Nøragergård Høje II (FF131211-58) i 2011 (fig. 20). I den relativt dybe og smalle nedgravning var i bunden nedsat en urne med lerlag. Denne nedre del af graven var forseglet med en større lerskål med bunden opad. Direkte oven på lerskålen var lagt brændte ben til endnu en brandgrav, hvor ovenpå var fyldt op med jord. Nedgravningen var i toppen forseglet med størstedelen af et stort fad lagt med bunden i vejret. Endelig var graven dækket med et lag mindre sten. Spørgsmålet her kunne være: Er den simple brandgrav oven på urnen en (ofret?) „ufri arbejder“, der skulle følge sin herre i døden. Jeg vil ikke hævde, at det er sandsynligt, at denne tese er rigtig, for der er flere andre tolkningsmuligheder. Men det kan ses som en opfordring til systematisk at forsøge at se på de dobbeltgrave, der i forskellige former findes flere af i yngre bronzealder.

Noter

1. Da der ikke er konsensus omkring definitionerne af en række af de elementer, der anvendes til beskrivelsen af hustomterne, skal de her anvendte definitioner kort opregnes: „Husenes indbyrdes afstand“ er her defineret som afstanden mellem husenes indre 'centrum', der er konstrueret om et midtpunkt ud fra husenes fire hjørner. „Husenes areal“ er for huse med spor efter vægforløb opgjort på basis af det område, der ligger indenfor en linie trukket gennem centrum af vægstolpe- og indgangsstolpehuller. For huse med spor efter indgange (men uden spor efter vægforløb) er der generelt opereret med, at indgangene har været indtrukket med ca. 0,2 m, og at afstand fra centrum af tagstolpehuller til væg har været omtrent ens i både langsider og i gavlene. For huse uden spor efter indgange og vægforløb er der opereret med en afstand på 1,5 m fra centrum af tagstolpehuller til vægge i både langsider og gavle. „Ild-/koge-gruber“ er her defineret som gruber, der i bunden har et trækulfarvet, evt. trækulholdigt lag, der viser, at der har været ild i gruben, og som samtidig rummer flere eller færre ildsprængte/ildskørnede sten i og/eller direkte på det trækulfarvede lag. „Kogegruber“ er defineret som gruber, der i bunden/bundlaget rummer ildskørnede sten (men ikke har et trækulfarvet lag) i en sådan mængde, at det er rimeligt at antage, at det er tale om en primær aktivitet. „Ildsteder“ har deres brugsflade i gulvniveau. „Konstruktive elementer“ omfatter spor efter de

- træsatte bærende dele, spor efter eventuelle (eller formodede) jordvægge, spor efter indgange samt spor efter indre rumadskillelser og indre 'døre'. „Funktionelle elementer“ omfatter ild-/kogegruber, kogegruber, ildsteder, delvist nedsatte lerkar, båseskallerum, (mulige) opbevaringsgruber og spor efter træsatte konstruktioner til (mulige) 'bænke' m.v.
2. Når dateringsgrundlaget ofte er usikkert, skyldes det en række forhold. For det første er det (nu) min opfattelse, at det er vanskeligt at opstille kronologi for hustyper fra yngre bronzealder, der kan give en tilnærmelsesvist pålidelig indikation af husenes datering. Endvidere er fundmaterialet med sikker tilknytning til husene oftest enten helt fraværende eller forekommer kun i begrænset omfang og i så fald som regel i form af mere eller mindre usikkert daterbare lerkarskår, hvor der i øvrigt også mangler en rimelig sikker kronologi for lerkartyper eller elementer fra lerkarrene. Endelig har vi endnu kun fået foretaget et begrænset antal C14-dateringer, og for en række af hustomterne fra yngre bronzealder og den tidligste førromerske jernalder giver kalibreringerne jo dateringer indenfor en relativt bred tidsramme.
 3. Det er muligt, at der også kan udskilles 3-4 dobbeltgårde blandt langhusene på den østlige del, men da der er usikkerhed om, nogle af langhusene er fra yngre bronzealder eller fra yngre jernalder, er de ikke medtaget her.
 4. Ud fra langhusenes placeringer kunne det måske være mere rimeligt at koble I sammen med IV og at koble III sammen med V, sådan som jeg foreslog på seminaret. Men ud over at det vil være i modstrid med orienteringerne vil det også indebære en reduktion af arealet i det store hus og en forøgelse af arealet i det lille hus, hvis III/IV skulle have afløst I/V. Her er det måske ikke så væsentligt hvilke huse, der skal knyttes til hinanden, for i begge tilfælde har afstanden mellem husene i den enkelte gård været ca. 33-35m og de mindre huse har ligget i et lidt lavere niveau end de større huse.
 5. Undersøgelserne er foretaget af Jytte Nielsen (1986), Inge Kjær Kristensen (1996), Mikael H. Nielsen (2003) samt Lars Agersnap Larsen (2009). I området er også fundet spor efter to eller tre toskibede langhuse, hvoraf det ene fandtes under en gravhøj (Mikkelsen 2009).
 6. Centralt i huset fandtes to stensatte brandgrave. Det antages, at der over gravene og hustomten er rejst en høj. Placeringen af gravene lige midt i hustomten er næppe tilfældig, og det er derfor foreslået, at det er husets ejere, der er begravet på stedet, og at området med begravelsen har skiftet kulturel betydning fra at være et bosættelsesområde til en gravplads. Det kan være grunden til, at der ikke er spor efter senere bosættelse i området (Mikkelsen 2009).
 7. Da søgegrøfternes placering blev indmålt manuelt med stålmålebånd er deres helt nøjagtige placering lidt usikker i forhold til hustomterne, der senere blev opmålt med GPS. Det er derfor usikkert, om søgegrøfterne faktisk lå uheldigt placeret, hvor der ingen anlægsspor var, eller om stolpehuller i søgegrøfterne er blevet overset.
 8. Jeg vil hævde, at man aldrig i et egentligt forskningsprojekt ville have foretaget så omfattende, systematiske forundersøgelser i et område med så få fortidsminder, da omkostningerne ikke ville have stået i et rimeligt forhold til udbyttet. Det er en af de potentielle 'fejlkilder' i de målrettede forskningsprojekter, at de ud fra en cost-benefit betragtning nødvendigvis må søge efter og må undersøge relativt koncentrerede, omfattende og til dels velbevarede fortidsminder.
 9. Efter seminaret er der fremkommet C14-dateringer, der med rimelig sikkerhed viser, at små (formodede) treskibede huse forekommer i senneolitikum og formodentlig helt tilbage til enkeltgravskulturen (Terkildsen & Mikkelsen 2011 og Mikkelsen på ODM's møde i Nyborg i nov. 2011). Det er nu min antagelse, at disse små treskibede langhuse kan tolkes ind i samme mønster, da flere af dem er fundet på lokaliteter med større toskibede langhuse.

Summary

The character of the Bronze Age settlement structure has in general been interpreted as consisting of a large number of „single farmstead“ (in Danish „enkeltegårde“) understood as relatively isolated placed farms each with a single longhouse. In my view the first part of this interpretation still holds although a few sites probably have more farmsteads placed near each other (Bech this publ.). But I suggest that the character of the individual farms in a number of cases is more complex than till now presumed. I suggest that a number of farmsteads in the Late Bronze Age had two longhouses which both was been dwelling houses and 10 sites are presented here where such an interpretation seems reasonable (fig. 2-11). It is suggested that this pattern at least can be traced back to the Early Bronze Age, where two sites with two contemporary houses (fig. 12-13) are similar to the sites from the Late Bronze Age and that this pat-

tern also can be related to longhouses from the Early bronze Age with supposed dwelling areas in both ends of the same house (fig. 14-15).

Suggesting two longhouses belongs to the same farm although they are placed with some distance and without common fencing poses certainly a number of problems not least when seen at the often limited areas uncovered by excavations of sites with scattered houses. An example shows how much can be missed by this way of excavation (fig. 16) and question is raised on how many houses we have missed when looking at the area west of Viborg where most excavations has been done throughout the last 10 years (fig. 17).

Taking a closer look at the sites with two supposed dwelling houses seems to reveal some characteristics of these sites. In general the two houses had the same orientation and the minor were placed at a slightly lower level than the larger house. The houses were placed with some distance: 17-35 m between the houses at sites from EBA and early LBA and 35-85 m between the houses at the sites from LBA. Furthermore there is a marked difference in the size of the two houses and this difference seems to be larger at the earlier than at the later sites. It is not possible to see differences when looking at the presence or absence of firepits. In some of the larger houses but never in the minor houses traces of possible benches can be seen and the same can be seen in the western but not in the eastern end of houses with supposed dwelling areas in both ends. Finally a few minor houses only seem to have one entrance and when that is the case it is turned towards the larger house.

It is suggested that the pattern with two dwelling houses belonging to the same farm and the examples with dwelling spaces in both ends of one house should express that it was an integrated part of both the Late and the Early Bronze Age society that free farmers often (in general?) had unfree labours as part of their property (fig. 19). The unfree workers were housed in the minor houses or in the Early Bronze Age in the eastern part of a single house (fig. 18). Unfree workers are in general invisible in the archaeological material. But maybe they can be seen in other areas. Could this be the case within a double burial (fig. 20)?

Litteratur

- Artursson, M. 2009: *Bebyggelse och samhällstruktur. Södra och mellersta Skandinavien under senneolitikum och bronsålder 2300-500 f. Kr.* Riksantikvarieämbetets Arkeologiska undersökningar Skrifter No. 73. Stockholm 2009
- Bech, J.-H. & M. Mikkelsen, 1999: Landscapes, settlement and subsistence in Bronze Age Thy, NW Denmark. I: Fabech, C. & Ringtved, J. 1999: *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*, s. 69-77.
- Boddum, S. & M. Mikkelsen, 2010: *Ørndrup Vest -aktivitetsspor fra yngre stenalder - bebyggelse fra yngre bronzealder og ældre jernalder - grøftanlæg fra yngre jernalder eller historisk tid.* Viborg Stiftsmuseum, Bygherrerapport nr. 48.
- Earle, T. & K. Kristiansen. 2010: Organising Bronze Age Societies: Concluding Thoughts. I: Earle, T. & K. Kristiansen 2010: *Organizing Bronze Age Societies*, s. 218-256.
- Ethelberg, P. 1991: Two more House Groups with Three-aisled Long-houses from the Early Bronze Age at Højgård, South Jutland. I: *Journal of Danish Archaeology* vol. 10 1991, s.136-155.
- Ethelberg, P. 2000: Bronzealderen. I: Ethelberg P., E. Jørgensen, D. Meier & D. Robinson (red.): *Det Sønderjyske Landbrugs Historie, Sten- og Bronzealder*, s. 135-280. Haderslev.
- Larsen, L.A. 2010: *Skals Nord – bebyggelse fra yngre, bronzealder og/eller tidlig førromersk jernalder.* Bygherrerapport nr. 49, Viborg Museum.
- Kristiansen, K. 1999: Symbolic structures and social institutions. The twin rulers in Bronze Age Europe. I: A. Gustafsson & H. Karlsson (red.): *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*, s. 537-552.
- Kristiansen, K. & M. Mikkelsen i tryk: Legaard. I Bech, J.-H., B.V. Eriksen & K. Kristiansen (red.): *Bronze Age Settlement and Land Use in Thy, Northwest Denmark.*
- Mikkelsen, M., M.H. Nielsen 2004: *Nordentofte, Skals - en boplads fra sen yngre stenalder, bronzealder og tidlig jernalder.* Viborg Stiftsmuseum, Bygherrerapport nr. 2.
- Mikkelsen, M. 1996a: Bronzealderbosættelserne på Ås-højderyggen i Thy. I: Bertelsen J. B. & M. Christensen & M. Mikkelsen & P. Mikkelsen & J. Nielsen & J. Simonsen (red.): *Bronzealderens bopladser i Midt- og nordvestjylland.* Skive Museum 1996
- Mikkelsen, M. 1996b: De 3-skibede bronzealderhuse i Viborg Amt. I: Bertelsen J. B. & M. Christensen & M. Mikkelsen & P. Mikkelsen & J. Nielsen & J. Simonsen (red.): *Bronzealderens bopladser i Midt- og nordvestjylland.* Skive Museum 1996
- Mikkelsen, M. 2002: *Bebyggelsen i bronzealder og tidlig ældre jernalder i Østthy.* Upubliceret Ph.d. afhandling, Aarhus Universitet.
- Mikkelsen, M. 2007: *Langmosegård - en boplads fra yngre bronzealder.* Viborg Stiftsmuseum, Bygherrerapport nr. 20.

- Mikkelsen, M. 2009: *Formyre SØ – hustomt og grave fra sen ældre bronzealder – fladmarksgravpladser fra tidlig jernalder*. Viborg Stiftsmuseum, Bygherrerapport nr. 18.
- Mikkelsen, M. 2011: *Duehøj Syd – boplads og begravelser fra bronzealderen*. Kulturhistorisk Rapport, Viborg Stiftsmuseum, Bygherrerapport nr. 54.
- Mikkelsen, M. *i tryk*: The Bronze Age sites at the Ås ridge, Eastern Thy. I Bech, J-H., B.V. Eriksen & K. Kristiansen (red.): *Bronze Age Settlement and Land Use in Thy, Northwest Denmark*.
- Larsen, L.A. 2010: *Skals Nord - bebyggelse fra yngre bronzealder og/eller tidlig førromersk jernalder*. Viborg Stiftsmuseum, Bygherrerapport nr. 49
- Terkildsen, K. F. & M. Mikkelsen, 2011: *Liseborg høje II. Små treskibede huse fra y. stenalder?* Kulturhistorisk Rapport, Viborg Stiftsmuseum, Bygherrerapport nr. 59.

